

”Onko vielä noituutta maailmassa?”

Noidat ja noituus suomalaisissa sanomalehdissä 1900–1920

Veera Iisakkala

Pro gradu -tutkielma

Suomen historia

Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/

Humanistinen tiedekunta

IISAKKALA, VEERA: ”Onko vielä noituutta maailmassa?” Noidat ja noituus suomalaisissa sanomalehdissä 1900–1920

Pro gradu -tutkielma, 66 s.

Suomen historia

Toukokuu 2021

Käsittelen tutkimuksessani median noituuskuvaa kolmen suomalaisen sanomalehden kautta. Käytetyt sanomalehdet ovat *Helsingin Sanomat*, *Uusi Aura* ja *Aamulehti* ja tarkasteluväli on vuodesta 1900 vuoteen 1920.

Aineisto on koottu Kansalliskirjaston digitoidusta sanomalehtiarkistosta ja se käsittää kokonaisuudessaan 138 noituusaiheista sanomalehtikirjoitusta. Noituus esiintyy sekä *Helsingin Sanomissa*, *Uudessa Aurassa* että *Aamulehdessä* melko tasaisesti koko kahdenkymmenen vuoden käsittelyjakson ajan. Käytän kirjoitusten analysoinnissa ja tutkimustulosten havainnollistamisessa hyväksi tilastointia ja taulukoita sekä runsaasti sitaatteja alkuperäisistä lehtikirjoituksista.

Paitsi että tutkielma on kvantitatiivista tutkimustyötä, on tutkimus painotukseltaan yhtä paljon kvalitatiivista tutkimusta. Kvantitatiivinen metodi antaa vastauksen kysymykseen kuinka paljon noidista kirjoitettiin ja kvalitatiivinen metodi kysymykseen, miten noidista kirjoitettiin.

Sanomalehtien voimakas kasvu alkoi Suomessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa ne alkoivat korvata jumalanpalvelukset ensisijaisina paikallistason tiedonvälittäjinä. Toimittajat olivat usein ylioppilaita, yliopistojen henkilökuntaa ja poliitikkoja. Noituusaiheisissa kirjoituksissa suhtautuminen noituuteen vaihtelee riippuen kirjoituksen tyypistä; mainoksissa, uutisissa ja artikkeleissa on nähtävissä erilaista suhtautumista noituuteen.

Sanomalehdissä noituus esiintyi historiallisesti mielenkiintoisena menneen maailman ilmiönä, maaseudun takapajuisena puoskarointina ja eläinrääkkäyksenä tai kaupunkien kiertävinä esityksinä ja spiritistisinä istuntoina. Maaseudun kouluttamattoman väen ja kaupungin koulutetun väen välillä oli mielenkiintoinen ero suhtautumisessa noituuteen. Maaseudulla noituutta harjoitettiin paikoin edelleen 1900-luvulla ja tästä oltiin sivistyneemmän kansan keskuudessa järkyttyneitä. Kaupunkilaisiakin noituus kuitenkin kiinnosti teoreettisessa mielessä, sillä noituuden historiasta julkaistiin lehdissä pitkiä kirjoituksia.

Asiasanat: Noituus, taikausko, magia, sanomalehdet, lehdistö, media.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1. Käsitteet.....	2
1.2. Tutkimusongelma.....	3
1.3. Miten noitia on tutkittu?.....	6
1.3.1. Naishistoria noitatutkimuksessa.....	10
1.3.2. Noituus eri aikakausina.....	12
1.4. Aikaisempi sanomalehtitutkimus ja sanomalehden historia.....	17
2. Aineisto.....	19
2.1. Noituus-teeman alaluokat sanomalehdissä.....	23
2.2. Alaluokkien nimeäminen ja sisältö.....	25
3. Noituus historiallisesti.....	28
4. Noituus näyttämöllä.....	37
5. Noituus kylällä.....	42
6. Noituus maailmalla.....	54
7. Mitä alaluokat kertovat sanomalehtien noituuskuvasta?.....	58
8. Johtopäätökset.....	61
9. Lähteet	63

1. Johdanto

”Onko vielä noituutta maailmassa?”¹

Tätä pohdittiin *Aamulehdessä* syyskuussa 1907 erään Faust-ilta -mainoksen yhteydessä. Spiritistiset istunnot ja näyttämötaikuus kasvattivat suosiotaan Suomessa ja muualla Euroopassa 1800-luvun loppupuolella,² eikä tämä muoti-ilmiö suinkaan loppunut siirryttäessä 1900-luvun puolelle, jonne tämä tutkielma ajallisesti sijoittuu.

Noituus on myös 2000-luvun puolella ollut suosittu viihteen aihe sekä sosiaalisessa että perinteisessä mediassa. Noituuteen liittyvät kirjat, elokuvat ja tv-sarjat, erityisesti nuorille aikuisille kohdenneet, ovat keränneet laajan yleisön. *Harry Potter*, *American Horror Story*, *Chilling Adventures of Sabrina*, *The Craft*, *The Order*, ja niin edelleen; noituusaiheisen viihteen suosio ei osoita laantumisen merkkejä. Oma mieltymykseni noita-aiheiseen viihteeseen ja kiinnostukseni median noituuskuvaan inspiroikin tarttumaan tähän aiheeseen gradussani. Tämä tutkimus keskittyy siis noituuden esiintymiseen sanomalehtiartikkeleissa 1900–1920.

1.1. Käsitteet

Digitaaliarkistosta aineisto kerätään hakusanoja käyttäen. Käytettyjen käsitteiden rajaaminen on ensimmäinen askel alkuperäisaineiston löytämiseksi.

Noituuden sateenvarjon alle voi lukea kuuluvaksi esimerkiksi sellaisia käsitteitä kuin taikausko, loitsut, shamanismi, ennustaminen, taikuus, magia tai kaikki mahdolliset Suomessa tunnetut taikaolennot. Tässä tutkielmassakin on tarpeen määritellä noituus ja taikausko. Noituus ja taikausko liittyvät käsitteinä toisiinsa olennaisesti ja ovat ehkä myös hieman päällekkäiset merkityksiltään. Uskoa noituuteen voidaan nimittää myös taikauskoksi, mutta taikauskon voi terminä käsittää laajemmin kuin vain uskona noituuteen. Taikausko voi olla paitsi uskoa

¹ Kauttakulkumatkalla Pietariin annetaan, *Aamulehti* 5.9.1907.

² Kaartinen 2020, 14.

noituuteen ja noitiin, myös kansanuskoon liittyviä uskomuksia, kuten paha ja hyvää onnea tuoviin asioihin, uskoa juhannustaikoihin ja muihin pieniin rituaaleihin. Lisäksi taikausko on terminä riippuvainen ajallisesta kontekstista. Eri aikoina taikauskolla on tarkoitettu eri asioita. Esimerkiksi suomalaiset uskoivat vielä 1600-luvulla siihen, että naapurin ”eukko” osasi lentää luudalla Saatanan pitoihin. Nykyään voidaan puhekielessä taikauskonaisiksi laskea ehkä ihmiset, jotka lukevat horoskooppeja, koputtavat puuta, eivät kävele tikapuiden ali tai avaa sateenvarjoa sisällä.

Jyväskylän yliopiston mentaliteettihistorian dosentin Jari Eilolan mukaan tutkijoiden määritelmät ”taikuudelle” ja ”magialle” koskevat yliluonnollisten ”olentojen, voimien ja vaikutusten valvontaan, hallintaan tai pakottamiseen” perustuvia menettelytekniikoita. Eri aikakausina ei kuitenkaan aina käytetty tällaisia kattavia yleistermejä, ne ovat muotoutuneet vasta myöhemmin tutkimustyön seurauksena. ”Taikuuden” sijaan, tai sen lisäksi, saatettiin Eilolan mukaan käyttää esimerkiksi loitsimista, nekromantiaa tai manaamista.³ Noituuteen liittyvien termien määrittely on siis ollut sidoksissa aikaan ja paikkaan.

Noitakin saattoi tarkoittaa monenlaista henkilöä, ja merkitys vaihtelee maantieteellisen sijainnin myötä. Suomen kielen sana noita merkitsi alun alkaen shamaania, joka on olennainen kyläyhteisön jäsen suomalaisessa muinaisuskossa.⁴ Tuomiokirjoissa eli kihlakuntien oikeuspöytäkirjoissa noitaa merkitsi trolli, ja sitä käytettiin shamaanin synonyymina. Samalla tavalla ”taikuri” ja ”puoskari” olivat synonyymejä ja Itä-Suomessa noita merkitsi ”tietäjää” ja toisin päin.⁵ ”Trolldom” toimi tuomiokirjoissa noituuden kattokäsitteen tavoin. Noidilla oli keino vaikuttaa kanssaihmiin niin hyvässä kuin pahassa. Trolldom pitää sisällään jonkin pahantahtoisen olennon, kuten demonin tai Paholaisen avun noitumisessa. Käsite on vahvasti sidoksissa valtasuhteisiin vaikuttamiseen. Trolldom-nimeä kantavan noituuden tavoitteena oli usein vaikuttaa joko hyvässä tai pahassa ihmisiin, eläimiin, luontoon, varallisuuteen ja kohtaloon.⁶

³ Eilola 2003, 50.

⁴ Pulkkinen 2014, 248.

⁵ Eilola 2003, 58.

⁶ Eilola 2003, 57 -58.

Noituus vaatii harjoittajan, noidan. Noituus voi siis olla myös taikuudeksi kutsuttua, mutta esimerkiksi näyttämötaikuutta harjoittavat ”taikurit” eivät ole noitia, vaan esiintyjä. Noituutta harjoitetaan monista syistä, mutta usein noidan rituaalit palvelevat joko noidan omia tai muiden noitien tai vaikka palvelun ostajien tarkoituspäitä, kuten esimerkiksi ennustettaessa tai parantaessa. Toisin kuin näyttämötaikuudessa, noidan harjoittama noituus tai taikuus ei ole viihdykettä katsojille.

Usko varsinaisesti noituuteen tai taikuuteen lienee hiipunut Suomessa, vaikka *Iltalehdessä* horoskooppeja julkaistaankin ja noituus on muutenkin viihteessä läsnä. Noituus nykypäivänä, niin Suomessa kuin muuallakin, on ehkä tavalliselle kansalaiselle enemmän vain viihdettä kuin vaikka elämäntapa tai jonkinlainen olemassa oleva pelottava voima.

Kuten sosiologi C. Wright Mills ilmaisee: ”...kun määrittelemme käsitteen, pyydämme itse asiassa vain muita käyttämään sitä niin kuin haluamme sitä käytettävän”.⁷ Pyrin tässä tutkielmassa puhumaan vain noituudesta, mutta toisinaan kun käytän termiä taikausko, tarkoitan sillä juuri uskoa noituuteen ja siihen liittyviin rituaaleihin. Noituuden aihepiirin termit ovat joustavia ja monitulkintaisia ja niiden määrittely ehdottomin rajoin ei tässä tutkielmassa ole tarkoituksenmukaista.

1.2. Tutkimusongelma

Tämä pro gradu tutkii, miten ja kuinka paljon noidista ja noituudesta kirjoitettiin vuosina 1900–1920 suomalaisissa sanomalehdissä. Tarkoituksena on selvittää median kuvaa noituudesta ja tämän kautta päätellä jotain siitä, millainen muidenkin suomalaisten (ei ainoastaan lehden toimittajien) noituuskäsitys oli. Tutkielman alkuperäislähteinä on sanomalehtikirjoituksia kolmesta suomalaisesta sanomalehdestä, *Helsingin Sanomista*, *Uudesta Aurasta* ja *Aamulehdestä*, vuosilta 1900–1920.

⁷ Mills 1970, 43.

Kaikki tutkielmassa käytetyt sanomalehdet ovat luettavissa Kansalliskirjaston digitoidussa sanomalehtiarkistossa. Lähteitä löytyi niin paljon, että 20 vuotta ja vain muutama sanomalehti, oli ehdottomasti pisin ajanjakso käsiteltäväksi tätä tutkimusta varten. Eniten noituudesta kirjoitettiin suurimpien kaupunkien sanomalehdissä ja pelkästään maantieteellisesti rajattuna Helsinki, Tampere ja Turku tuottivat 1900–1920 yhteensä 601 osumaa hakusanalla noituus. Lehtiä, jotka mainitsivat noituuden, oli näissä kaupungeissa yhteensä 25. Helsingissä oli eniten lehtiä, 14, sen jälkeen Turussa, kahdeksan, ja Tampereella, neljä. Tutkimuksessa käsittelen eniten noituudesta kirjoittaneita lehtiä näistä kolmesta kaupungista; Tampereelta *Aamulehden*, Turusta *Uuden Auran* ja Helsingistä *Helsingin Sanomat*. Nämä kolme lehteä tarjosivat yhteensä 138 tulosta hakusanalla "noituus". Virheellisiä, niin sanottuja haamutuloksia oli 27, joita ei luonnollisesti lasketa mukaan. Virheellisiä hakutuloksia syntyy, sillä sanomalehdet on digitoitu valokuvina ja tietokone pystyy tulkitsemaan fraktuuraa tekstiksi näistä kuvista. Järjestelmä kykeni tunnistamaan "noituus" -hakusanan sanomalehdistä, mutta usein fraktuuran ollessa kovin erilaista moderneihin fontteihin verrattuna, joitain sanoja tulkittiin virheellisesti noituudeksi.

Lehtien ollessa kuvia, ei niiden tekstiä esimerkiksi voi kuvista maalata, kopioida ja liittää tiedostoon, tämä aiheuttaa siis myös hankaluuksia tunnistusjärjestelmän toiminnalle. On vaikea sanoa, kuinka monta olennaista tulosta saattoi jäädä löytymättä, jos järjestelmä ei tunnistanut hakusanaa oikein. Monestiko on voinut käydä päinvastoin ja järjestelmä on tulkinut sanan "noituus" "valtuustona" ja ollut huomioimatta sitä? Ainoa keino kuitenkin löytää nämä osumat, olisi lukea itse läpi sana sanalta kaikki *Helsingin Sanomien*, *Uuden Auran* ja *Aamulehden* numerot 20 vuoden ajalta tai rajata otantaa. Tässä tutkielmassa aineiston kokoaminen on kuitenkin jätetty tietokoneen käsiin käyttäen apuna hakusanoja.

Tämän tutkielman alkuperäislähteiden seulonnassa on käytetty ainoastaan yhtä hakusanaa, "noituus". "Noita" on suomen kielessä turhan monikäyttöinen sana käytettäväksi hakusanana, sillä tuloksissa on mukana esimerkiksi kaikki "nuo" -pronominin monikon partitiivimuodot. "Taikausko" -hakusana taas tuotti turhan monta hakutulosta pro gradun laajuiseen työhön. Lisäksi "taikausko" on lehtikirjoituksissa käytetty moniulotteisemmin kuin sanaa "noituus". "Noituudesta"

puhuttaessa on melkein aina kyse yliluonnollisesta, mutta ”taikauskoa” saatetaan sanana käyttää useammin myös aiheissa, jotka eivät liity oikeasti ”noituuteen”. Esimerkiksi *Helsingin Sanomissa* vuonna 1904 kirjoitus Venäjän laivastotukikohdan Port Arthurin piirityksestä, jossa kerrotaan venäläisten komentajan vaimon rouva Stösselin haavoittumisesta ja hänen nauttimastaan ”taikauskon sekaisesta kunnioituksesta”⁸ sotilaiden parissa (johtuen tämän työstä haavoittuneiden hoidossa). Vaikka ”taikausko” -sanaa siis käytetään, ei kirjoituksella itse asiassa ole mitään tekemistä varsinaisesti ”noituuden” kanssa. ”Taikausko” -hakusanaa käytettäessä tällaiseen tilanteeseen päädytään usein, ja siksi tämän tutkielman tekemisessä on käytetty vain ”noituus” -hakusanaa. ”Noituus” tuotti hakusanana tarpeeksi tuloksia tätä tutkimusta varten, joten ei ollut hyödyllistä ottaa käyttöön enempää hakusanoja. Mikäli pro gradu olisi laajempi työ, olisi harkinnan mukaan voinut käyttää esimerkiksi hakutermejä ”magia”, tai vaikkapa ”para”, joka on noitumalla luotu taikaolento, josta kirjoitetaan lehdissäkin paljon.

Tämä tutkielma ei käsittele noituutta itsessään, eikä niin ikään sanomalehteäkään yksinään. Tutkielma käsittelee näitä molempia sekä noituuden ja sanomalehden suhdetta 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä. Noituutta on tutkittu paljon erityisesti noitaoikeudenkäyntien kautta ja keskittyen usein erityisesti 1600-luvulle. Noituutta ei ole aiemmin käsitelty tällä tavalla suomalaisten sanomalehtien kautta, kuten tässä tutkielmassa sitä käsitellään. Noituutta käsittelevistä tutkimuksista ensimmäisenä tulee lähdeaineistoista mieleen Heinrich Kramerin *Noitavasara*⁹ tai kenties tuomiokirjat¹⁰. Modernimpi noitatutkimus on huomattavasti vähemmän suosittua ja siksi tämä tutkielma yrittää paikata tätä tutkimusaukkoa suomalaisessa noitatutkimuksessa.

Näin ollen tämän tutkielma pyrkii vastaamaan kysymyksiin:

Millaista kuvaa lehdistö välitti noituudesta ja noidista 1900-luvun alun Suomessa?

⁸ Port Arturin sankaritar, *Helsingin Sanomat*, 25.10.1904.

⁹ Kramer 1487.

¹⁰ Kansallisarkisto on digitoinut renovoidut tuomiokirjat Suomen alueelta vuosilta 1809–1870.
www.tuomiokirjat.narc.fi

Miten ja kuinka paljon noidista ja noituudesta kirjoitettiin 1900-luvun alun sanomalehdissä Suomessa?

Tutkielman merkittävimmät tutkimusmenetelmät ovat sekä kvantitatiivinen että kvalitatiivinen lähdeanalyysi ja tilastointi. Tutkielmaa voisi luonnehtia myös kulttuuripainotteiseksi historiantutkimukseksi, minkä lisäksi se on lehdistöhistoriaa. Tutkielman alkuperäislähteenä toimii 138 noituusaiheista lehtikirjoitusta Kansalliskirjaston digitoidusta sanomalehtiarkistosta. Näiden kirjoitusten analysointi on tämän pro gradun tutkimuksellisesti tärkein anti. Taulukot olivat tutkielmassa käytettyjen lehtikirjoitusten suurehkon määrän vuoksi tehokkain havainnollistamistapa, ja siksi niiden avulla on järjestelty helpommin tulkittavaan muotoon kaikki alkuperäisaineisto.

Paitsi että tutkielma vaati paljon kvantitatiivista tutkimustyötä, tutkittiin myös tilastoitujen kirjoitusten sisältöä, eli tutkimus on painotukseltaan yhtä paljon kvalitatiivista tutkimusta. Kvantitatiivinen menetelmä antaa vastauksen kysymykseen kuinka paljon noidista kirjoitettiin ja kvalitatiivinen menetelmä kysymykseen, miten noidista kirjoitettiin.

Tutkielmassa nostetaan esiin sitaatteina sellaisia lehtikirjoituksia, joista tulee ilmi erityisen hyvin joko asenteet noituutta tai noitia kohtaan. Sitaattien toimiessa kvalitatiivisen tutkimuksen havainnollistamistapana lisäksi toinen näkyvä havainnollistava elementti ovat kvantitatiivisen menetelmän toteuttamisessa käytetyt taulukot. Molempia käytetään tutkimustulosten esittämisen välineinä.

1.3. Miten noitia on tutkittu?

Aikaisempi noitatutkimus on keskittynyt erityisesti 1600-lukuun ja painottuen vielä noitavainoihin, niiden syihin ja usein myös naisen asemaan. Noitatutkimuksen alalta on ilmestynyt tutkimuksia, joissa erityisesti pohditaan noitavainojen alkamisen syytä. Suomen ulkopuolelta monet tuntevat kenties erityisesti spekulatiot Salemin noitavainohysteriasta, jossa syylliseksi on epäilty kaikkea

naisviihaisesta yhteiskunnasta torajyväsientä kasvavaan viljaan ja sen aiheuttamiin oireisiin, kuten hallusinaatioihin.¹¹

Suomessa noitavainoja ja noituutta tutkineen Marko Nenosen mukaan noitavainoille esitetään kaksi pääsyitä nykytutkimuksessa; hallinnollis-poliittinen ja oikeushallinnollinen kehitys sekä taloudellis-sosiaalinen kehitys ja taloudellissosiaaliset ristiriidat.¹² Nenosen tulkinnan mukaan erityisesti noitavainoille otollisen kasvualustan loi Euroopassa hiljalleen muodostunut nykyaikainen valtiomalli kehittyvällä ja tehostuvalla oikeushallinnolla. Näin ollen ihmisten väliset kiistat ratkaistiin kasvavissa määrin keskusjohtoisten oikeuselimien toimesta. Toisaalta myös esivalta sai ”pelottavammat aseet” käsitellä sääntöjen rikkojia. Erityisesti tämä päti papistoon, jotka mielestään taistelivat ”uskonnollisia poikkeavuuksia” vastaan. Samaan aikaan rahatalous ja ihmisten eriarvoisuus kasvoivat, mikä aiheutti kiristyneitä välejä. Noitaoikeudenkäyntien taustalla oli usein taloudellisia kiistoja ja omistuskiistoja.¹³ Paikalliset oikeuselimet olivat huomattavasti hanakampia tuomitsemaan noitia kuin ylemmät oikeuselimet. Vainot myös levisivät nopeammin, mikäli paikallisia oikeuselimiä ei säädellyt vahva keskushallinto tai muu valvova taho, kuten esimerkiksi inkvisitio Espanjassa ja Italiassa.¹⁴

Protestanttisten ja katolisten alueiden välillä ei ollut merkittäviä eroja mitä noitavainojen yleisyyteen ylipäätään tulee. Sen sijaan ortodoksisilta alueilta on merkittävästi vähemmän tarinoita noitaoikeudenkäynneistä.¹⁵ Noitasapattiteoria

¹¹ Tohtori Linnda Caporeal esitti 1970-luvulla teorian ergotismin vaikutuksesta noitavainohysteriaan 1690-luvun Salemissa. Ergotismi on myrkytystilan kaltainen sairaus, joka aiheutuu saastuneen rukiin syömisestä. Altistumisen todennäköisyys on yksilöllistä, mutta sen on todettu olevan yleisempää naisilla kuin miehillä, sekä erityinen altistumisherkkyyks on lapsilla ja raskaana olevilla naisilla. Ergotismia on kahdenlaista, ensimmäisenä gangreenia ergotismia, joka aiheuttaa raajoissa kuivumista ja kuolioita sekä näiden kuolioiden irtoamista ruumiista. Tätä ensimmäistä tyyppiä esiintyi epidemioina keskiajan Euroopassa ja se tunnettiin useilla nimillä kuten esimerkiksi *ignis sacer*, pyhä tuli. Toinen ergotismin muoto on kouristuksia aiheuttava muoto, jonka oireiden kirjo on laajempi. Tämän muodon oireita ovat esimerkiksi ihotuntemukset, kihelmöinti sormissa, huimaus, tinnitus, päänsäryt, tuntoaistin häiriöt, hallusinaatiot, kivuliaat lihaskouristukset, oksentelu, ripuli, mania, ”melankolia”, psykoosi ja delirium. Kaikkia näitä oireita on dokumentoitu ihmisissä Salemissa noitavainojen aikaan 1692.

Ergotism: The Satan Loosed in Salem? Convulsive ergotism may have been a physiological basis for the Salem witchcraft crisis in 1692. Caporael, *Science* Vol. 192 (2 April 1976).

¹² Teos on ilmestynyt 1992.

¹³ Nenonen 1992, 33-34.

¹⁴ Levack 1987, 86-89, 201-209.

¹⁵ Levack 1987, 105-110, 194-201.

taas ei ollut ortodoksisilla alueilla yhtä keskeinen kuin protestanttisilla, mutta noitaoikeudenkäyntejä käytiin muista syistä.¹⁶ Eroja on ollut katolisen ja protestanttisen sekä luterilaisen kirkon välillä myös siinä, miksi noituus on ollut kirkon silmissä paha asia. Protestanttisen ja luterilaisen kirkon silmissä noitien voimien pahuus ja vaarallisuus eivät olleet yhtä merkittävä uhka kuin taikuuden harjoittamisen pahuus. Tämä johtui siitä, että protestanttinen ja luterilainen kirkko näkivät taikuuden syntinä, se oli Jumalan nimen väärinkäyttöä ja väärien jumalien palvontaa, mistä Jumala rankaisi koko yhteisöä kollektiivisesti huonoilla ajoilla.¹⁷

Syyksi noitavainoille on esitetty myös uskonpuhdistuksesta seurannutta protestanttien ja katolisten ”kilpailua” uskonsa puhtaudesta. Harhaoppiset ja taikauskaiset haluttiin pois omasta yhteisöstä Jumalan suosion saavuttamiseksi.¹⁸ Noitavainot ovat väkivaltainen ja häpeällinen osa monen kansan historiaa, joissa kaikki uhrit olivat syyttömiä, sillä noituutta ei ole olemassa. Tarkoitin tällä sitä, että vaikka noituutta on pitkään harjoitettu ja edelleen harjoitetaankin, kukaan ei esimerkiksi voi loitsia toisen sikoja hengiltä. Silti, ympäri maailmaa kymmenet tuhannet ihmiset¹⁹ menettivät henkensä noitavainojen vuoksi.

Suomessa on tehty muutamia erittäin kattavia noitatutkimuksia. Näitä ovat esimerkiksi Jari Eilolan väitöskirja vuodelta 2003: *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus ja taikuustapauksissa*. Teoksessaan Eilola tutkii kolmen Pohjanlahden rannikon kaupungin noitaoikeudenkäyntejä 1600-luvun jälkipuolelta.²⁰ Eilolan väitöskirjassa korostuvat kansanperinteen rooli, mutta hän tarjoaa myös psykologista kontekstia tapauksille sekä tutkii noituuden ja taikuuden määritelmiä.²¹ Mirkka Lappalaisen *Pohjoisen noidat, Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa* käsittelee myös 1600-luvun noitavainoja ja tarjoaa näkökulmaa 1600-luvun ihmisten maailmankuvaan ja

¹⁶ Nenonen 1992, 32-33. (Kovács 1973, 51-67)

¹⁷ Eilola 2003, 91.

¹⁸ Lappalainen 2018, 13.

¹⁹ Nenonen 1992, 31: ”Eräässä 1792 ilmestyneessä teoksessa laskettiin noitia teloitettuna kaikkiaan 9 442 994 henkeä.” Noitavainoissa kuolleiden määrää on liioiteltu merkittävästi, luvut vaihtelevat kymmenistä tuhansista miljooniin. Arvioihin käytetyt lähteet eivät ole täydellisiä mutta on arvioitu, että kuolemantuomioita on annettu 60 000–100 000. Tämän lisäksi ei ole tietoa niistä uhreista, jotka menettivät henkensä laittomissa lynkkauksissa oikeuslaitoksen ulkopuolella.

²⁰ Eilola 2003, 31.

²¹ Lappalainen 2018, 16.

käsitykseen ”todellisuudesta, sen kerroksista ja katvealueista”.²² Lappalaisen tutkimus muodostaa tarkan kuvan ajan ihmisten noituuskäsityksistä ja päästää lukijan kurkistamaan aikalaisten maailmaan. Eräänlaisena suomalaisen noitatutkimuksen perusteoksena voidaan pitää myös Marko Nenosen väitöskirjaa *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700* vuodelta 1992. Nenonen on tutkinut noituutta monissa muissakin teoksissa, ja yhdessä hänen teoksensa luovat laajan kokonaisuuden noitavainoista, noituuden myyteistä, noituus- ja taikuuskäsityksistä sekä noituudesta syytetyistä ja noitia tuominneista henkilöistä. Muita Nenosen teoksia ovat esimerkiksi *Noitavainot Euroopassa. Myytin synty*, ilmestynyt vuonna 2006 ja jatko-osa *Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus*, ilmestynyt vuonna 2007. Marko Nenoselta ja Timo Kerviseltä ilmestyi yhdessä kirjoitettu tietokirja, *Synnin palkka on kuolema*, vuonna 1994. Teos käsittelee suomalaisia noitavainoja ja noituutta ja sen alkuperäislähteinä käytetyt oikeustapaukset sijoittuvat 1500- ja 1700-luvuille.

Tämä tutkielma sivuaa myös esoteriaa²³. Tältä alalta on ilmestynyt juuri uunituoreita tutkimuksia, kuten Turun yliopiston kulttuurihistorian professori Marjo Kaartisen vuonna 2020 ilmestynyt tutkimus *Spiritistinen istunto*. Nimensä mukaisesti tutkimus käsittelee 1800-luvun lopulla suosioon nousseita salaperäisiä meedioita ja heidän järjestämiään spiritistisiä istuntoja, sekä aikakauden yleistä okkultismi- ja mystiikkakiinnostusta. Niin ikään esoteriaa käsittelee vuonna 2020 ilmestynyt Tiina Mahlamäen ja Nina Kokkisen toimittama *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Teos sijoittuu ajallisesti myös 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen ja käsittelee esoteeristen liikkeitä kuten spiritualismia, teosofiaa, ruusuristolaisuutta ja antroposofiaa sekä esoteriaa ja okkultismia kuvataiteessa, kirjallisuudessa, populaarikulttuurissa ja politiikassa tuona aikana. Taiteen ja esoterian suhdetta tutkii myös Nina Kokkisen ja Lotta Nylundin toimittama, vuonna 2020 ilmestynyt teos *Hengen aarteet, Esoteerisuus Suomen taidemaailmassa 1890–*

²² Lappalainen 2018, 6.

²³ *Esoteria* tulee kielen sanasta *esoteriko*, joka merkitsee sisäistä tai jonkin sisällä olevaa. Esoterian merkitys on tämän johdosta muodostunut tarkoittamaan jonkun ryhmän hallussa olevaa henkistä tietoa. Arkikielessä esoteria usein merkitsee salatietoa, rajatietoa tai muuta mystistä ja vaikeasti ymmärrettävää. Esoteriaan ei kuitenkaan aina liity salailun elementtiä. Yleistä kuitenkin on, että tieto on kätkeytyä, mutta sillä on potentiaalia tulla löydetyksi. Merkityksessä on ikään kuin jännitettä. – Kokkinen, Mahlamäki 2020, 13-14.

1950. Teos koostuu 13 artikkelista, jotka käsittelevät suomalaisia taiteilijoita ja esoteriaa.

Suomessa noituutta on käsitelty paljon myös erityisesti kansanuskon näkökulmasta, kuten Anna-Leena Siikalan teoksessa *Suomalainen shamanismi*, joka ei suinkaan ole kategoriassaan ainoa. Saamelaiden shamaanit eli "lapinnoidat" ovat myös olleet paljon suomalaisen noitatutkimuksen kohteena. Ensimmäisen kerran vuonna 1948 ilmestynyt Uuno Harvan teos *Suomalainen muinaisuusko* käsittelee monia kansanuskon ja siihen liittyvän noituuden uskomuksia tarkasti. Se toimii ikään kuin tietosanakirjan tavoin eritellen esimerkiksi suomalaisia taikaolentoja, suomalaisen kansanuskon tapoja, suomalaisia jumalia ja noituuden välineitä. Vuonna 2014 ilmestyi Helsingin yliopiston uskontotieteen ja Lapin yliopiston pohjoisen etnografian dosentin Risto Pulkkinen kattava teos *Suomalainen kansanusko Samaaneista saunatonntuihin*, joka "pyrkii korjaamaan suomalaisen muinais- ja kansanuskon perusteoksen puutteen".²⁴ Se käsittelee hyvin monipuolisesti ja kattavasti suomalaisen muinaisuskon eri osa-alueita uskomuksista ja myyteistä taikaolentoihin ja noituuteen. Teoksessa on myös oma alalukunsa noitavainoille.

1.3.1. Naishistoria noitatutkimuksessa

Noituudesta syytettyjen osalta sukupuoli jakauma oli eri aikoina eri paikoilla erilainen. 1300-luvulla Euroopassa yleisesti noituudesta oli syytettynä miehiä ja naisia yhtä usein, mutta 1400-luvulta alkaen naiset olivat jo useammin kuin miehet. Paikallisia eroja kuitenkin esiintyi, toisinaan miehiä oli huomattava enemmistö, esimerkiksi Islannissa, Virossa ja Venäjällä.²⁵ Noituutta pidetään kuitenkin erityisesti populaarikulttuurissa useimmiten naisten rikoksena, ja *Noitavasarakin*, jota käsitellään seuraavassa alaluvussa, puhutaan lähes aina noidista naisina.

Noitatutkimukseen liittyy siis usein keskeisesti naisen asema. Sari Katajala-Peltomaan ja Raisa Maria Toivon teoksessa *Noitavaimo ja neitsyttäiti. Naisten arki*

²⁴ Pulkkinen 2014, 5.

²⁵ Nenonen 1992, 31-32. (Hastrup 1987, 342; Madar 1987, 232; Zguta 1977, 1196; Kovács 1973, 75,78.)

keskiajalta uudelle ajalle, käsitellään erityisesti naisen näkökulmasta myös noituuden teemoja. Katajala-Peltomaa ja Toivo kirjoittavat teoksessaan keskiajan tutkimuksen olleen pitkään poliittisesti painottunutta yhteiskunta- ja kansallisvaltiohistoriaa, eikä naisiin niinkään keskitytty. Kun naiset lopulta tulivat keskiajan tutkimuksen kohteiksi, käsiteltiin useimmiten ”kirkonmiesten luomaa naiskuvaa”, eikä varsinaisesti ketään todellisia henkilöitä.²⁶

Naishistoria tutkimuksenalana on kokenut erilaisia vaiheita, niin kutsuttu ”toisen aallon feministinen tutkimus” 1960- ja 70-luvuilla käytti noitia symboleina. Tutkimusala esitti noituudesta tuomitut naiset viattomina uhreina, sillä noituus on ”mahdoton rikos”. Rinnalle nousi myös tulkinta nähdä noituudesta tuomitut naiset vahvoina esikuvina. Tällaiset naisten sortamiseen liittyvät painotukset jatkuivat noitatutkimuksessa vielä 1980-luvullekin asti, kunnes 1990-luvulla mukaan noitatulkintoihin tuli psykoanalyysi, jolloin naisia alettiin tutkia yksilöinä painottaen heidän omaa kokemustaan ja identiteettiään. Naiset siirtyivät uhrin roolista tekijöiksi ja toimijoiksi, myös noitatutkimuksessa, joka edelleen keskittyi pitkälti noitaoikeudenkäyntien ja noitavainojen tutkimukseen.²⁷

Nimenomaan yksilöinä noitanaisia on tutkinut Suomessa esimerkiksi Marko Lamberg teoksessaan *Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina*.²⁸ Lamberg tutkii *Noitaäiti*-teoksessaan vuonna 1676 noitana poltetun suomalaisnaisen elämää ja kuolemaa ja samalla yleisesti noitia ja noitaoikeudenkäyntejä Tukholmassa. Myös muita noituudesta tuomittuja naisia käsitellään tutkimuksessa. Siinä käsitellään syytettyjä ja tuomittuja naisia yksilöinä, joilla on oma historiansa ja elämäntarinansa, sekä yksilölliset piirteensä, ei niinkään symbolisina henkilöinä, marttyyreina tai naisen arkkityyppinä.

1.3.2. Noituus eri aikakausina

Antiikin aikana magia tai taikuus nähtiin manipulaation välineenä, jonka tavoitteena oli vaikuttaa esimerkiksi onneen. Taikuudella oli samankaltainen maine myös

²⁶ Katajala-Peltomaa, Toivo 2009 49-50.

²⁷ Katajala-Peltomaa, Toivo, 2009 51-52.

²⁸ Lamberg 2019.

viikinkiyhteiskunnissa. Taikuuden sijoittuminen hyvä ja paha --akselille riippui siitä, harjoitettiinko sitä julkisesti vai salaisesti. Musta magia oli paha ja sitä harjoitettiin piilossa, valkoinen magia oli hyvää ja sitä harjoitettiin julkisesti. Jaottelu perustui myös yleisesti näkemykselle siitä, oliko magialla tavoiteltu asia moraalisesti oikein vai väärin.²⁹

Varhaiskeskiajalla suhtautuminen noituuteen muuttui melko rajusti. Kirkko halusi erottua edeltävistä uskonnoista ja erottaa pakanallisen noituuden Jumalan voimalla toteutetuista ihmeistä. Ongelmana kirkolla oli, että Raamatussa mainitut ihmetteot eivät ulkoisesti juurikaan eronneet noituuden vaikutuksista, joten kirkko käänsi asian siten, että olennaista oli voimien alkuperä eikä niinkään niiden vaikutukset. Kirkon piirissä taianomaisia asioita oli tapahtunut Jumalan tahdosta ja tämän voimalla, kun taas noidat toimivat Paholaisen ja demonien pimeillä voimilla, vaikka he olisivatkin tehneet niillä hyviä tekoja. Valkoisen ja mustan taikuuden raja hälveni ja muodostui erottelu hurskaan ja pakanallisen välille.³⁰ Kristinusko saapui Suomeen jo 1000-luvun tienoilla nykyisestä Ruotsista. Useissa tapauksissa kristinusko sekoittui Suomessa, kuten muuallakin maailmassa, paikalliseen luonnonuskontoon, niin sanottuun ”pakanauskontoon”. Kristinusko muokkasi luonnonuskontojen perinteitä, ja useisiin tapoihin ja uskomuksiin sekoittui piirteitä kristinuskosta. Kirkkomaat, kirkonkellot, ristit ja kirkonmenot muodostuivat usein aseiksi vaaroja vastaan. Pahat henget ja voimat liitettiin Saatanaan. Noituus muuttui terminä historian mukana, esimerkiksi keskiajalla noituudesta puhuttiinkin usein vahingoittavana voimana, ”maleficium”.³¹

Keskiajalla noituus käsitettiin usein demonien kautta tai niiden kanssa toimimiseen, esimerkiksi ennustamisen tai omaisuusrikosten muodossa. Keskiaikaisen noituuden olennaisimpia piirteitä oli fyysinen vahingoittaminen näkymättömin keinoin. Ruotsissa siihen liitettiin lainsäädännössä luiden, kynsien, hiusten tai kuolemaan tuomittujen ruumiinosien käyttö. Noituuden käsitteeseen kuului vaikuttaminen karjaonneen, hyvinvointiin ja rakkauselämään.³²

²⁹ Eilola 2003, 50.

³⁰ Eilola 2003, 51.

³¹ Nenonen 1992, 41.

³² Eilola 2003, 58.

Noituuden historian kannalta merkittävänä pidetään erityisesti yhtä tiettyä teosta; inkvisiittori Heinrich Kramerin *Noitavasaraa*, alkuperäiseltä nimeltään *Malleus Maleficarum*, 1487. Noitavasara esiintyy lähes jokaisessa noituutta käsittelevässä tutkimuksessa, ja siksi tässäkin tutkimuksessa on syytä esitellä se lyhyesti, sillä erityisesti siihen perustuu noitavainoissa levinnyt kuva noidista. Noitavasaraa pidetään monesti yhtenä merkittävimmistä noitavainojen syistä ja se kokoaa runsain mitoin noituuteen liittyviä uskomuksia samoihin kansiin. Tosin siihen on suhtauduttava äärimmäisellä varauksella, sillä teos ei missään nimessä ole tieteellinen julkaisu.

Noitavasara on rakenteeltaan kolmiosainen; ensimmäinen on teoreettinen ja sisältää Tuomas Akvinolaisen ja kirkkoisä Augustinuksen muotoilemaa sopimusteoriaa käsittelevää skolastiikkaa, toinen osa on Kramerin omia havaintoja ja kolmas on ohjeistusta inkvisiittoreille ja tuomareille noitakuulusteluja varten.³³ Noitavasara ohjeistetaan tuomareita tunnistamaan noitia eri tuntomerkeistä, mikäli kidutustoimista ei ole apua. Noitavasaran kirjoittaja, munkki Heinrich Kramer, mainitsee tunnusmerkiksi, ”luotettavien ihmisten vanhan perimätiedon ja oman kokemuksen mukaan”, etteivät noidat kykene vuodattamaan kyyneleitä edes inkvisiittorin ”hoputtaessa häntä itkemään”. Kramerin mukaan noidat turvautuivat vain päästämään itkuisia ääniä ja kostuttamaan syljellä kasvojaan, jotta he näyttäisivät todella itkevänsä.³⁴ Noitavasara sisältää runsaasti rohkaisuja olla välittämättä noitien keinoista manipuloida tai ”noitua” tuomareita. Omaan empatiaan ei ole luottaminen, jos kyse on noidasta, tuomarin on kovetettava sydämensä paholaisen apuria vastaan.

Kramer neuvoo riisumaan noidan ja ajelemaan tältä karvat kaikista ruumiinosista. Noidan saattoi näet tunnistaa myös suojaavista amuleteista, jotka saattoivat olla millaisia tahansa ja ne saattoivat sijaita missä tahansa; ”olkoon se vaatteissa, olkoon se ruumiin karvoissa ja välistä salaisimmissa paikoissa, joita ei ole tapana mainita”.³⁵ Suojaavat amuletit auttoivat Kramerin mukaan noitia vaikenemaan rikoksistaan, mutta kaikki noidat eivät niitä tarvinneet, mikä selitti sen, ettei noita tunnustanut kidutuksesta, riisumisesta ja kokovartaloparturoinnista huolimatta.

³³ Peura 2018, 131–132.

³⁴ Kramer (1487) 2014, 297.

³⁵ Kramer (1487) 2014, 298–299.

Noidan saattoi tunnistaa myös siitä, ettei tämä hukkunut kellumiskokeessa tai palanut roviolla.

Alexi Peura kutsuu kirjassaan *Jumalan viholliset Noitavasaraa* leikkimielisesti ”naisvihan käsikirjaksi”, mikä on *Noitavasaran* maineen kannalta perusteltu lempinimi. Kuitenkin Peura myös korostaa, ettei naisvihan lietsominen ollut kirjan ainoa funktio, vaikka se naisvihamielistä sisältöä onkin.³⁶ *Noitavasaraa* lukiessa ei ole vaikeaa tulla siihen lopputulokseen, että näiden ohjeiden tarkoituksena on voinut olla naisten täydellinen nöyryyttäminen ja mahdollisimman monenlaisen tuskan aiheuttaminen uhreille. Noitavasaran sivuilla suurin aggressio kohdistuu erityisesti naisiin ja teos on siksi myös naishistorian kannalta mielenkiintoinen tutkimuskohde. Noitakuva Kramerin aikaan, 1400-luvun lopulla, edustaa silti noitavainojen aikaista noituuskuvaa.

Yleisesti keskiajasta on tehty mittava määrä noitatutkimusta. Tämä johtuu varmasti siitä, että noitia vainottiin ja näin ollen koko aihe oli niin sanotusti tapetilla satoja vuosia. Euroopassa noitavainot alkavat 1300-luvulla, mutta ne huipentuivat vasta uskonpuhdistuksen jälkeen 1550–1650, ja Suomen nykyisellä maantieteellisellä alueella vasta 1600-luvun loppupuolella.³⁷ Tällainen konfliktien ja noitiin kohdistuvien veritekojen kyllästävä aikakausi on tietysti otollista maaperää mielenkiintoiselle tutkimukselle.

Vaikka usein noituus yhdistetään mieluusti keskiaikaan, noituus on Pohjoismaiden historiassa ehkä selkeimmin leimannut 1600-lukua, jolloin noitavainot levisivät. Suomessa keskiaika alkaa myöhemmin kuin muualla Euroopassa, mutta se silti usein lasketaan päättyneen 1500-luvun alussa. Esimerkiksi Italiassa renessanssiaikaan oli siirrytty jo 1300-luvulla. Noitavainojen väkivaltaisain aika ei siis sijoitu keskiajalle, vaan uudelle ajalle. Noitavainot hiipuivat hiljalleen valistuksen aikakaudella 1700-luvun lopulla, ja 1779 Kustaa III kumosi noituutta koskevan lain, lopettaen Ruotsin valtakunnan alueella noitien lainmukaisen rankaisemisen.³⁸

³⁶ Peura 2018, 131-132.

³⁷ Pulkkinen 2014, 345.

³⁸ Pulkkinen 2014, 345.

Noituus ei aina liikkunut pelkän noituuden nimen alla. Noituuden määritelmätkin ovat pikemminkin tutkijoiden aikaansaannoksia kuin esimerkiksi 1600-luvun aikalaisten tekemiä erotteluja. Erityisesti keskiaikainen noituuskäsitys ei ollut yhtenäinen, eikä ollut olemassa universaaleja viitekehyksiä noituuden ja noitien määrittelyyn. Eri alueet ja henkilöt myös korostivat eri asioita noitaoikeudenkäynneissä.³⁹ Marko Nenosen mukaan Timo Kervisen painamattomasta tutkielmasta *Noituus – aikansa rikos* selviää, että noitaoikeudenkäynnit yleistyivät Suomessa 1550–1580-luvuilla Varsinais-Suomessa, Ala-Satakunnassa ja Pohjanmaalla, ja että eniten oikeudenkäyntejä oli 1670-luvulla. Lapissa, Hämeessä, Uudellamaalla, Savossa ja Pohjois-Karjalassa niitä esiintyi vain vähän.⁴⁰ Nenonen jatkaa Kervisen tutkimusta ja tuo tietoon yli 1100 noitaoikeudenkäynneissä syytettyä suomalaista, ja omien sanojensa mukaan tämä luku on optimistisesti arvioituna 2/3 kaikista Suomessa 1500- ja 1600-luvulla noituudesta ja taikuudesta syytetyistä henkilöistä.⁴¹

Nenonen itse kirjoittaa tutkimuksessaan *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanaan ja Viipurin Karjalan maaseuduilla 1620–1700*, että tutkimus on vähäistä erityisesti noitaoikeudenkäyntien varsinaisista oikeusprosesseista. Noituudesta ja taikauskosta, sekä suomalaisesta kansanuskosta on kirjoitettu väitöskirjoja jo 1600-luvulta alkaen, mutta varsinaisesti suomalaisista noitaoikeudenkäynneistä ei ole mitään yksittäistä kattavaa tutkimusta.

1800-luvun loppu oli noituutta ajatellen kahtiajakautunutta aikaa. Noitien lainmukainen rankaiseminen oli Ruotsin valtakunnassa lopetettu 1779, ja maailma oli jo muuttunut merkittävästi noitavainojen ajasta valistuksen jälkeisessä Euroopassa. Turun yliopiston kulttuurihistorian professori Marjo Kaartisen tuoreen teoksen *Spiritistinen istunto* mukaan ”spiritualismin henkinen etsintä ja okkulttuurin viihteelliset kerrostumat kietoutuivat erottamattomasti toisiinsa 1890-luvun kiihkeinä päivinä”.⁴² 1800-luvun loppupuoli ”fin de siècle” oli boheemin taiteen ja tekniikan edistyksen aikaa. Esoteerinen symboliikka rehotti suurkaupunkien katukuvissa, taide yritti kuvata aistein sellaista, jota ei aistein voi havaita ja

³⁹ Eilola 2003, 57.

⁴⁰ Nenonen 1992, 36.

⁴¹ Nenonen 1992, 37.

⁴² Kaartinen 2020, 14.

tiedemiehet tutkivat saattoiko yhteys tuonpuoleiseen olla mahdollinen. Tiedemiehet ympäri Eurooppaa tutkivat meedioita, keskustelivat ja väittelivät näiden kanssa. Tuonpuoleinen maailma ja okkulttuuri eivät kuitenkaan kiinnostaneet vain tiedemiehiä ja ”salattuun tietoon vihkiytyneitä”⁴³, vaan myös ihan tuiki tavallisia ihmisiä joka puolella Eurooppaa.⁴⁴ Tämä mystiikan muoti-ilmiö oli vahvasti esillä 1800-luvun lopulta vielä 1900-luvun alkuunkin, ja se on vaikuttanut myös tässä tutkimuksessa käsiteltyihin lehtikirjoituksiin, jotka ovat vuosilta 1900–1920.

Tämäkin tutkimus käsittelee jonkin verran spiritualismia, sillä tutkimus sijoittuu 1900-luvun kahdelle ensimmäiselle vuosikymmenelle. Spiritismi ja spiritualismi -termin käyttö riippuu puhujasta. Spiritismi-termiä käytettiin mannereurooppalaisessa yhteydessä ja spiritualismi-termiä angloamerikkalaisessa. Termeillä on jonkin verran eroa. New Yorkista liikkeelle lähteneestä spiritualismista muotoutui tämä ”aate” hieman erilaiseksi sen saapuessa Ranskaan ja toimintaa alettiin kutsua spiritismiksi. Suomessa termeille ei vuosisadan vaihteessa tehty merkittävää eroa.⁴⁵ Kaartisen tutkimuksessa käytetään termiä spiritismi, sillä se on hänen tutkimustensa aikalaisten käyttämä termi. Yleisesti tutkimuksissa käytetään mieluummin termiä spiritualismi. Tässä tutkimuksessa nousee spiritualismi esiin joissain tapauksissa ja näissä noudatan Kaartisen esimerkkiä ja käytän molempia termejä; spiritismiä kun puhutaan toiminnasta, kuten spiritistisistä istunnoista ja siihen liittyvästä muusta toiminnasta ja spiritualismia, kun puhun vakaumuksesta. Kuten Kaartinen selventää; spiritualisti on myös tässä tutkimuksessa henkilö, jolla on vakaumuksellinen suhde spiritismiin.⁴⁶

Käsitys noidista on elänyt ja muuttunut viimeisen puolen vuosituhannen aikana shamaaneista, parantajista, saatanan apulaisista, meedioihin ja ennustajiin ja pahuutta vastaan taisteleviin teineihin nykyvihteessä.

⁴³ Kaartinen 2020, 14.

⁴⁴ Kaartinen 2020, 12-14.

⁴⁵ Kaartinen 2020, 18.

⁴⁶ Kaartinen 2020, 19.

1.4. Aikaisempi sanomalehtitutkimus ja sanomalehden historia

Tutkimukselle olennaiseksi muodostui paitsi noituuden historian ja sen tutkimuksen, myös sanomalehtien historian tunteminen. Sekä noituutta että sanomalehdistöä koskevaa tutkimusta on Suomessa tehty paljon, mutta nämä kaksi eivät vielä ole esiintyneet tutkimuksissa yhdessä.

Tämä tutkielma, vaikka aiheena toimiikin noituus, on käytännössä pääasiassa lehdistötutkimusta, sillä sanomalehdet ovat valitsemani alkuperäislähde. Lehdistötutkimuksella on Suomessa jo yli satavuotinen historia. Lehdistöä käytettiin ensimmäisen kerran lähteenä aate- ja oppihistoriallisissa tieteellisissä tutkimuksissa 1910-luvulla, mutta tutkijat kiinnostuivat sanomalehdistöstä lähteinä jo 1800-luvun lopulla. Tällöin erityisesti suomenruotsalainen kirjallisuustutkimus kokosi sanomalehdistä lähdemateriaalia, ja ensimmäinen lehdistöbibliografia ilmestyi 1871.⁴⁷ Sanomalehtiartikkeleiden asiakortiston kerääminen aloitettiin jo 1880-luvulla ja nykyään Kansallisarkiston historiallinen sanomalehtikirjasto digitoi jatkuvasti lisää aineistoa.

Ensimmäinen akateeminen lehdistöhistoriallinen tutkimus oli Yrjö Nurmion väitöskirja vuodelta 1934. Nurmion väitöskirja käsitteli autonomian ajan alun sensuuria. Se miten tärkeänä sanomalehtien tutkimista on pidetty, on riippunut paitsi sanomalehdistön asemasta, luonteesta ja tilasta, myös historiatieteen painotukset ja tutkimuksen kullekin aikakaudelle tyypilliset suuntaukset.⁴⁸ 1800-luvun loppupuolella sanomalehtiartikkeleiden takana oli historianprofessoreita, jotka toimivat näiden lisäksi vielä poliitikkoinakin. Suomessa ensimmäiset sanomalehdet muodostuivat tiedeyhteisöjen ympärille.⁴⁹ Sanomalehdistö oli vielä tutkimukseni aikarajauksen, 1900–1920, aikaan poliittisesti painottunut, joskin vähenevissä määrin.

⁴⁷ Vuorio 2009, 18.

⁴⁸ Vuorio 2009, 19.

⁴⁹ Vuorio 2009, 20. Esimerkkejä tällaisista historianprofessori/poliitikko/toimittajista: Zachris Topelius – *Helsingfors Tidningar*, Georg Zacharias Forsman (Yrjö-Koskinen) – *Helsingin Uutiset* ja *Kirjallinen Kuukauslehti* -päätoimittaja, *Morgonbladet* ja *Uusi Suomi* – perustaja, J.R. Danielson-Kalmari - *Valvoja* – päätoimittaja, Ernst Gustaf Palmén – *Valvoja* – päätoimittaja.

Lehdistön voimakas kasvu alkoi 1800-luvun lopulla, ja viimeisellä vuosikymmenellä lehtien määrä oli nelinkertaistunut aikaisempiin kolmeen vuosikymmeneen verrattuna.⁵⁰ Sanomalehdistä alkoi muodostua tärkein uutiskanava paikallistasolla, ja ne korvasivat vähitellen jumalanpalvelukset ensisijaisina tiedonvälittäjinä. Samalla ihmisten kirkossa käyminen vähentyi ja entisestään korosti sanomalehtien tärkeyttä uutislähteinä; kirkonkuulutukset perustuivat tiuhaan kirkossa käymiseen.⁵¹

Sanomalehti alkoi kokea muutoksia 1900-luvun alussa. Hiljalleen sen tehtävä muuttui vahvasti poliittisesta julkaisusta nykyaikaisempaan suuntaan eli tiedonvälittäjäksi. Viimeistään muutos näkyy 1930-luvulla, kun aatepohjaiset ja poliittisesti painottuneet artikkelit väistyvät uutisten tieltä, kun sanomalehdille tärkeämpää oli pitää tilaajansa tyytyväisinä eikä niinkään hankkia potentiaalisia poliittisia käännyttäjäisiä. Sanomalehden funktiosta muodostui enemmän kulutushyödyke kuin poliittisen vallan väline.⁵² Oma tutkimukseni sijoittuu juuri tähän muutoskohtaan, sanomalehdissä alkaa ehdottomasti näkyä enemmän paikallisia uutisia, mutta mukana on myös poliittista vaikuttamista. Tähän aikaan myös kilpailu oli varmasti suurempaa, sillä sanomalehtien määrä oli 1910-luvulla korkeimmillaan. Sanomalehtien määrän kasvaessa ei toimittajiksi riittänyt enää akateemikkoja ja 1925 enää 60% toimittajista oli ylioppilastutkinnon suorittaneita ja 1900-luvun puolivälissä vain puolet.⁵³ Oma tutkimukseni sijoittuu kuitenkin aikaan, jolloin vielä valtaosalla sanomalehtien toimittajista oli ylioppilastutkinto.

Tämä pro gradu -tutkielma ei kuitenkaan käsittele sanomalehtien tai median rakennemuutosta tai lehdistötutkimusta ja sen traditioita. Tutkimukseni keskittyy sanomalehdissä esiintyvään noituutta käsittelevän sisällön määrään ja laatuun.

⁵⁰ Aalto 1985, 21.

⁵¹ Aalto 1985, 21.

⁵² Vuorio 2009, 20.

⁵³ Vuorio 2009, 21.

2. Aineisto

”Historiantutkijan empiirinen aineisto on valtaosaltaan syntynyt kokonaan muita tarkoituksia kuin tutkimuksen tarpeita varten.”⁵⁴ Sanomalehtiartikkeleita ei ole kirjoitettu tulevaisuuden tutkijoita mielessä pitäen vaan pikemminkin lukijoita houkutellen. Tutkimustulokset ovat siis jonkin verran tutkijan päätelmien varassa, kuten toki kaikessa historiantutkimuksessa.⁵⁵ Tämäkin tutkimus perustuu siihen, mitä käytetyistä lehtikirjoituksista voidaan päätellä lehden levittämästä ajan noituuskuvasta.

”Noituus” -hakusana tuotti 1681 osumaa Kansalliskirjaston digitoidusta sanomalehtiarkistosta, kun aikarajauksena on 1900–1920. Hakutulosten määrää oli siis rajattava koskemaan vain tiettyjä lehtiä. Kansalliskirjaston kaikki lehdet tulivat vuoden 2020 alussa yliopistoille tutkimuskäyttöä varten nähtäville vuoteen 2018 asti, mikä helpotti tutkimuksen tekemistä huomattavasti. Tämä oli myös syynä sille, miksi tutkimuksen tekeminen ylipäätään eteni; koronaviruspandemian aikana etänä käytettävät lähteet olivat ainoita mahdollisia.

Monissa lehtiartikkeleissa ei lue lainkaan kirjoittajan nimeä. Tämä johtuu siitä, että sanomalehtien alkutaipaleella Suomessa koko lehden toimitus kantoi vastuun kaikista lehtikirjoituksista, eivätkä yksittäiset kirjoittajat vastanneet itse tekstistään.⁵⁶ Tämän vuoksi tutkielmassa ei ole voitu osoittaa, kuka tutkitut lehtikirjoitukset on kirjoittanut. Ainoastaan muutamassa kirjoituksessa mainitaan kirjoittajan nimi, joissakin kirjoituksissa on kirjoittajan nimikirjaimet tai jonkinlainen nimimerkki. Nimikirjaimien ja nimimerkkienkin jäljittäminen toimittajien henkilöllisyyksiin ei ole aivan yksinkertainen prosessi. Ainoa nimimerkillä kirjoittanut toimittaja, jonka henkilöllisyys oli varmennettavissa, oli Ilmari Kivinen. Kivinen eli vuosina 1883–1940, hän oli Helsingin Sanomien pitkäaikainen toimittaja ja kirjoitti nimimerkillä Tiitus vuosina 1914–1940.⁵⁷ Tässä tutkielmassa juuri Kivisen tekstit jätettiin kuitenkin huomiotta, sillä vaikka ne mainitsevat noituuden useaan otteeseen, ja näin ollen näkyvät hakutuloksissa, ne

⁵⁴ Kalela 1972, 174.

⁵⁵ Kalela 1972, 171.

⁵⁶ Kallioinen, Ollitervo, Tunturi 2015, 16.

⁵⁷ Seppinen 1997.

eivät varsinaisesti ottaneet kantaa noituuteen tai käsitelleet sitä muutenkaan pääasiallisesti.

Tutkielmassa alkuperäislähteinä käytetyt lehdet ovat *Helsingin Sanomat*, *Aamulehti* ja *Uusi Aura*. *Helsingin Sanomat* perustettiin vuonna 1904, kun sitä edeltänyt *Päivälehti* lakkautettiin.⁵⁸ *Aamulehti* on Tampereella ilmestynvä sanomalehti, ja se perustettiin 1881.⁵⁹ *Uusi Aura* ilmestyi Turussa vuosina 1881–1964, mutta ennen vuotta 1897 se ilmestyi nimellä *Aura*.⁶⁰ *Uusi Aura* raportoi uutisia paitsi Turun seudulta, myös ympäröiviltä pienemmiltä paikkakunnilta ja viereisistä maakunnista. *Aamulehti* ja *Helsingin Sanomat* ilmestyvät edelleen vuonna 2021. *Uusi Aura* ilmestyi viimeisen kerran vuonna 1964.⁶¹

Kahdenkymmenen vuoden aikana 138 noituusaiheista osumaa kolmessa lehdessä ei ehkä määrällisesti kuulosta paljolta. Keskimäärin se on vain hieman yli 2 noituusaiheista lehtikirjoitusta vuodessa per lehti. Koko sanomalehtiarkiston kaikissa digitoiduissa sanomalehdissä vuosina 1900 – 1920 noituus esiintyy yhteensä 1682 kertaa, mikä merkitsee noin 84 lehtikirjoitusta vuodessa ja keskimäärin seitsemää lehtikirjoitusta kuukaudessa. Kaikissa lehdissä on vuosia, jolloin noituutta ei mainita kertaakaan. Vertailun vuoksi vuosina 1998 – 2018 noituus esiintyy sanomalehdissä yhteensä 1063 kertaa. Vaikka tämäkin luku on kenties yllättävän suuri, on se noin 36 % vähemmän kuin vuosina 1900 – 1920.

<i>Taulukko 1: "Noituus"-hakusanan esiintyminen Helsingin Sanomissa, Uudessa Aurassa ja Aamulehdessä vuosina 1900–1920.</i>				
Lehti	<i>Helsingin Sanomat</i>	<i>Uusi Aura</i>	<i>Aamulehti</i>	yhteensä
Lukumäärä	46	54	38	138

⁵⁸ Jensen-Eriksen, Mainio, Hänninen 2019, 71.

⁵⁹ Arajärvi 1956, 35.

⁶⁰ Ekman-Salokangas 1979, 193.

⁶¹ Uusitalo 1979, 429.

Taulukossa 1 havainnollistetaan 138 hakutuloksen jakautuminen kokonaisuudessaan *Helsingin Sanomien*, *Uuden Auran* ja *Aamulehden* välillä. Tulokset jakautuvat melko tasaisesti, eniten esiintymiä on *Uudessa Aurassa*, jossa niitä on 54, seuraavaksi *Helsingin Sanomissa*, jossa niitä on 46, ja vähiten *Aamulehdessä*, jossa niitä on 38. Seuraavissa taulukoissa käsitellään tuloksia tarkemmin. Taulukossa 2 havainnollistetaan tulosten jakautuminen vuosittain jataulukoissa 3 ja 4 käsitellään sisällöllisiä seikkoja.

<i>Taulukko 2. "Noituus"-hakusanan jakautuminen kunkin käsitellyn lehden ja vuoden perusteella.</i>			
<i>Vuosi</i>	<i>Helsingin Sanomat</i>	<i>Uusi Aura</i>	<i>Aamulehti</i>
1900	-	4	-
1901	-	2	1
1902	-	4	3
1903	-	-	-
1904	-	-	2
1905	3	-	2
1906	-	2	3
1907	2	4	1
1908	2	1	-
1909	8	3	-
1910	1	2	1
1911	2	5	2
1912	3	5	2
1913	10	8	3
1914	1	-	1
1915	6	5	3
1916	-	-	3
1917	-	3	4
1918	-	2	2
1919	2	3	2
1920	5	1	3

Taulukossa 2 havainnollistetaan tutkittujen kirjoitusten julkaisuajankohdat määrällisesti vuosittain. Tässä taulukossa käytetään osumien määrää eikä varsinaisesti ”todellisen sisällön” määrää, eli mukana ovat mahdolliset kopiojulkaisut samasta kirjoituksesta. Tarkoituksena tässä taulukossa on havainnollistaa osumien jakautuminen aikarajauksen sisällä eikä niinkään käsitellä sisältöä.

Aamulehdessä noituus esiintyy tasaisemmin kuin kahdessa muussa valitsemassani lehdessä. Kirjoitukset puuttuvat kokonaan ainoastaan vuosina 1900 ja 1908. Kirjoituksia ei ole minään tiettyinä vuosina merkittävästi enemmän kuin toisina. Määrät vaihtelevat yhdestä neljään lehtikirjoitusta vuoden sisällä.

Helsingin Sanomat eroaa *Aamulehdestä* ja *Uudesta Aurasta*, sillä *Helsingin Sanomat* perustettiin vasta vuonna 1904. Näin ollen dataa puuttuu *Helsingin Sanomien* osalta aikarajauksen viideltä ensimmäiseltä vuodelta. Tästä huolimatta 1900 – 1905 -vuodet ovat mukana aikarajauksessa, sillä tutkimuksen kannalta oli hyödyllistä pitää mukana *Uuden Auran* ja *Aamulehden* sisältö näiltä vuosilta. Tämän lisäksi *Helsingin Sanomissa* oli silti huomattavan paljon sisältöä, vaikka sitä olikin ajallisesti mukana vähemmän. Vuonna 1905 noituus esiintyy *Helsingin Sanomissa* heti, ja noituutta käsitteleviä kirjoituksia on ensimmäisen vuoden aikana kolme. Esiin nousee vuosi 1913, jolloin noituus mainitaan vuoden aikana enemmän kuin muissa lehdissä, yhteensä 10 kertaa saman vuoden aikana.

Uusi Aura on näiden kahden välistä: kirjoituksia esiintyy enemmän kuin *Aamulehdessä*, mutta vuosien välillä on suurempaa vaihtelua määrällisesti ja *Helsingin Sanomiin* taas verrattuna noituus esiintyy tasaisemmin jakautuneena vuosien välille, vaikka näitä lehtikirjoituksia on enemmän kuin *Helsingin Sanomissa* myös kokonaismäärällisesti.

2.1. Noituus-teeman alaluokat sanomalehdissä

Taulukko 3: "Noituus"-kirjoitusten jakautuminen sisällön perusteella hyödyllisyyden mukaan.

Lehti	Huomiotta jätetään	Taikailta-mainos	Muu noituutta käsittelevä	Tarinoita ulkomailta	Tutkielmassa huomioidaan
<i>Helsingin Sanomat</i>	16	8	13	6	27/46 (1)
<i>Uusi Aura</i>	6	3	27	1	31/54 (16)
<i>Aamulehti</i>	12	2	12	5	19/38 (0)
<i>Yhteensä</i>	34	13	52	12	77/138 (17)

Yllä oleva taulukko 3 havainnollistaa läpikäytyjen lehtikirjoitusten tulokset.

Ensimmäinen pystysarake on "Huomiotta jätetään", jonka alle on sijoitettu kaikki lehtikirjoitukset, jolloin "noituus" -sanaa käytettiin tehokeinona värittämässä tekstiä kielellisesti⁶² sekä muutamien noituuden mainitsevien teatteriesitysten tai kirjojen arvostelut, mutta jotka eivät varsinaisesti käsittele noituutta eivätkä näin ollen sovi tämän tutkielman aineistoksi. Tässä ovat mukana myös noituuden mainitsevat jatkokertomukset, joissa noituus oli myös yleisesti mukana vain tehokeinona, eivätkä jatkokertomukset käsitelleet noituutta.

Kolmas sarake on "Mainos", jonka alle on sijoitettu taikailtojen mainostaminen. Neljäs pystysarake on "Tarinoita ulkomailta", johon lukeutuvat kaikki muualle kuin Suomeen sijoittuvat noituutta käsittelevät kirjoitukset. Tässä on mukana myös muutama Suomea ulkomaalaisten silmin käsittelevä kirjoitus.

⁶² Esimerkiksi huudahdukset, kuten "Tämä on noituutta!", kun tarkoitetaan että jokin asia on uskomaton.

Viimeisessä sarakkeessa, "Tutkielmassa huomioidaan" on laskettuna yhteensä kaikki kolmen edeltävän sarakkeen (Mainos, Muu noituutta käsittelevä ja Tarinoita ulkomailta) osuudet ja ilmaistu niiden määrä lehtikirjoitusten kokonaismäärästä juuri siinä sanomalehdessä. Mikäli kirjoitus esiintyi useamman kerran muuttumattomana useassa numerossa, vain yksi esiintyminen on laskettu mukaan lopulliseen "Tutkielmassa huomioidaan" -summaan. Viimeinen sulkeissa oleva luku on, kuinka monta "kopiota" oli yhteensä samoista lehtijutuista eri numeroissa. Esimeriksi jos kirjoitus A esiintyy kahdessa numerossa ja kirjoitus B esiintyy kolmessa numerossa, sulkeissa oleva luku on tällöin 3, osoittaen "kopioiden" määrän ottamatta lukuun kirjoitusten, A ja B, alkuperäisten julkaisujen määrää, 2. Hakutuloksia kirjoitukset A ja B olisivat kuitenkin tuottaneet 5. Tämän tarkoituksena on havainnollistaa tarkemmin, kuinka usein noituus todellisuudessa mainittiin lehdissä uudessa yhteydessä.

Helsingin Sanomien hakutuloksista tutkielmani kannalta hyödyttömiksi osoittautuivat useat kirjoitukset, joissa noituus saatettiin mainita vain tehokeinona tai huumorikeinona. Tällaisia kirjoituksia oli yhteensä 7. *Helsingin Sanomat* julkaisi useaan kertaan samoja mainoksia, mutta muun tyyppisiä noituuskirjoituksia se julkaisi kutakin vain kertaalleen (lukuun ottamatta kirjoitusta tanskalaisesta Kalevala-tutkimuksesta). *Helsingin Sanomien* 46 noituusmaininnasta minulle jossain määrin hyödyllisiä oli siis 28.

Uuden Auran hakutuloksista noituuteen liittymättömiä hakutuloksia oli kolme. Noituuteen liittyviä mainoksia *Uudessa Aurassa* julkaistiin 1900-1920 aikana seitsemän, muita noituutta käsitteleviä kirjoituksia oli 27 ja Suomen ulkopuolelle sijoittuvia noituuskirjoituksia oli yksi. Yhteensä tutkielmalle hyödyllisiä kirjoituksia oli *Uudessa Aurassa* 35, eli hieman yli puolet hakutuloksista, joita oli yhteensä 57. *Uusi Aura* käytti myös muita tekstejä useissa numeroissa, yhteensä 16 kertaa.

Aamulehdessä noituutta käsittelemättömiä tekstejä 20. Noituuteen liittyviä mainoksia oli 2 ja muita noituutta käsitteleviä tekstejä 17. Ulkomaan tarinoita julkaistiin *Aamulehdessä* viisi. Yhteensä 19 kirjoitusta 38 hakutuloksesta oli tutkielmalle hyödyllisiä. Kirjoitukset julkaistiin jokainen vain kerran.

2.2. Alaluokkien nimeäminen ja sisältö

Taulukko 3:n tarkoitus oli ilmaista, mikä osuus lehtikirjoituksista oli tälle tutkielmalle hyödyllisiä ja mitkä tämän tutkimuksen kannalta niin sanotusti hyödyttömämpiä. Siinäkin oli lehtikirjoituksia jaettu alaluokkiin, mutta vain osoittamaan niiden hyödyllisyys juuri tätä tutkimusta varten. Tässä luvussa esiteltävät alaluokat on kehitetty näitä niin sanottuja hyödyllisiksi osoittautuneita lehtikirjoituksia varten jakamaan niitä pikemminkin sisällön teemojen mukaan.

Lehtikirjoitukset 1900 – luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä tuntuvat noituuden ja taikuuden suhteen jakautuvan ensin karkeasti kahteen alaluokkaan. Ensimmäiset ovat viihteellisempiä ja iltapäivälehtityyliin kirjoitettuja huhupuheita tai sensaatiomaisia uutisia ja toiset ovat tutkimuksellisempia raportteja, jotka käyttävät jopa lähteinään tutkimuksia. Käytyäni läpi 138 lehtikirjoitusta Helsingin Sanomista, Uudesta Aurasta ja Aamulehdestä huomasin, että lehtikirjoituksissa hahmottui näiden kahden isomman luokan, viihteellisen ja informatiivisen, alle vielä pienempiä alaluokkia, joihin kirjoitukset voi jakaa. Nimesin itse alaluokat teemoittain seuraavasti;

1. "Noituus historiallisesti",
2. "Noituus näyttämöllä"
3. "Noituus kylällä" ja
4. "Noituus maailmalla".

Kun lehtikirjoitukset oli kerätty ja havaittu, millaisia alaluokkia aineistosta oli löydettävissä, oli niille määriteltävä kriteerit.

"Noituus historiallisesti": Kuuluakseen tähän alaluokkaan tekstissä täytyi esiintyä joko tutkimuksellinen tai informatiivinen ote. Tämän alaluokan tekstien piti myös koskea suomalaisia tai Suomea. Ulkomaista kertovat informatiivisetkin tekstit kuuluvat omaan alaluokkaansa.

"Noituus näyttämöllä": Tämä alaluokka pitää sisällään kaikki mainokset taikailloista, näyttämötaikuudesta ja "Faust-illoista" ynnä muista mystisistä esityksistä, mutta myös mainokset ja arvostelut noituuteen liittyvästä kirjallisuudesta, tutkimuksista, teatteriesityksistä ja niin edelleen.

”Noituus kylällä”: Kuuluakseen tähän alaluokkaan tekstin tuli käsitellä paikallisessa yhteisössä elänyttä jäsentä tai tämän aiheuttamia kauhuja tai vaivoja toisten kodeissa. Kirjoitukset olivat yleensä ”uutisia” viime päivinä tapahtuneita yllättäviä tai järkyttäviä asioita.

”Noituus maailmalla”: Tähän alaluokkaan kuuluvat tekstit voivat olla informatiivisia, viihteellisiä tai muunkin tyyppisiä tekstejä, mutta ne käsittelevät Suomen ulkopuolelle sijoittuvia noituusaiheisia tarinoita, uutisia tai tutkimuksia. 1900-luvun alun standardit sanomalehtikirjoituksille olivat hyvin erilaisia 2020-luvun lehtikirjoituksiin verrattuna. Noituus esiintyy kaikissa kolmessa tutkimassani sanomalehdessä myös ulkomaista kirjoittamisen yhteydessä, ja usein sävy kuulostaa nykystandardeilla varsin ksenofobiselta.

Taulukko lehtikirjoitusten jakautumisesta määrällisesti näihin alaluokkiin:

<i>Taulukko 4: ”Noituus”-kirjoitusten jakautuminen alaluokkiin.</i>				
Lehti	Noituus historiallisesti	Noituus näyttämöllä	Noituus kylällä	Noituus maailmalla
<i>Helsingin Sanomat</i>	4	8 (5)	3	10
<i>Uusi Aura</i>	10 (3)	6 (3)	19 (8)	7 (1)
<i>Aamulehti</i>	4	2	6	8
Yhteensä	18 (3)	16 (8)	28 (8)	25 (1)

Taulukossa on jonkin verran päällekkäisyyttä edellisen taulukon kanssa, mutta tämän taulukon tarkoituksena on kuvata edellisessä taulukossa hyödyllisiksi paljastuneiden aineistojen jakautuminen havaittuihin alaluokkiin. Tästä taulukosta on jätetty ulkopuolelle kaikki tälle tutkimukselle epäolennaisiksi osoittautuneet kirjoitukset. Sulkeissa on ilmoitettu jälleen kopioiden määrä.

”Noituus historiallisesti” -alaluokkaa hallitsee *Uusi Aura*, jossa julkaistiin 10 kertaa tämän alaluokan kirjoituksia. Näistä 10 kirjoituksesta kopioita aikaisemmin julkaistuista teksteistä oli kolme, joten eri kirjoituksia julkaistiin seitsemän. Tällöin

jakauma on jo tasaisempi, sillä *Helsingin Sanomissa* ja *Aamulehdessä* tämän alaluokan kirjoituksia julkaistiin molemmissa neljä. Yhteensä ensimmäiseen alaluokkaan kuuluvia tekstejä oli kaikissa lehdissä 18, joista kolme kirjoitusta oli julkaistu jo aiemmin.

”Noituus näyttämöllä” -alaluokkaan lukeutui *Helsingin Sanomista* kahdeksan kirjoitusta, joista kolme oli kopioita aiemmista, *Uudesta Aurasta* näitä oli kuusi, joista kopioita oli myös kolme ja *Aamulehdestä* kaksi mutta kopioita ei ollut. Yhteensä tämän toisen alaluokan kirjoituksia oli kaikissa kolmessa lehdessä 16 ja kopioita tässä määrässä on mukana kahdeksan.

”Noituus kylällä” -alaluokassa eniten kirjoituksia löytyi *Uudesta Aurasta*, jossa niitä oli 19 ja näistä kopioita on kahdeksan. *Helsingin Sanomissa* kirjoituksia oli kolme ja *Aamulehdessä* kuusi. Yhteensä kirjoituksia oli 28, joista kopioita on kahdeksan. Tämä on suurin luokka, kun kopiot luetaan mukaan.

”Noituus maailmalla” -alaluokassa kirjoituksia oli *Helsingin Sanomissa* 10, *Uudessa Aurassa* seitsemän, joista kopioita oli yksi ja *Aamulehdessä* kirjoituksia oli kahdeksan. Yhteensä tässä alaluokassa oli 25 kirjoitusta, joista vain yksi oli kopio jostain aiemmasta kirjoituksesta.

Esiintymissä on melko suurta vaihtelua, kuten myös kopioiden määrässä. *Uusi Aura* julkaisi useammin samoja kirjoituksia uudelleen kuin *Helsingin Sanomat*, joka julkaisi kopioita ainoastaan mainoksista ja *Aamulehti* ei julkaissut yhtään kopiota näistä kirjoituksista, jotka päättyivät alaluokkiin käsittelyyn.

3. Noituus historiallisesti

*"Ihmiset kertovat myyttejä toisilleen saadakseen jotain aikaan nykyhetkessä, eivät ymmärtäkseen menneisyyttä sen omilla ehdoilla."*⁶³

Yllä filosofian tohtori Jaakko Tahkokallio kertoo näkökulmansa, miksi ihmiset kertovat myyttejä. Tähän alaluokkaan sijoitettujen kirjoitusten yhteisenä piirteenä on kirjoituksen tutkimuksellinen tai informatiivinen ote, mutta kirjoituksissa käsitellään usein vanhoja uskomuksia ja jännittäviä kertomuksia. Monet kirjoitukset 1900 – luvun alun sanomalehdissä olivat akateemisen väen, eli tässä tapauksessa ylioppilaiden ja yliopistojen henkilökunnan kirjoittamia,⁶⁴ joten tutkimuksellinen ote ei ole yllättävä. Tahkokallion sitaattiin liittyen voidaan pohtia, oliko noitamyyttien julkaisulla sanomalehdissä tavoite saavuttaakseen jotain julkaisuhetken Suomessa.

Helsingin sanomissa julkaistu pieni lehtikirjoitus otsikolla "Vapun vietto. 'Hiukan sivistyshistoriaa'" mainitsee noituuden vapun vieton historiassa. Lyhyt artikkeli vapun juhlimisen historiasta, siihen liittyvästä Walborg-pyhimyksestä, joka oli artikkelin mukaan anglosaksilaisen kuninkaan pyhän Rikhardin tytär, joka ryhtyi nunnaksi. Artikkelin mukaan kristinuskon saavuttua pakanallisten juhlien vieton siirtyneen syrjäseuduille ja piilottelun seurauksena syntyneen huhuja ja taruja pakanallisten noitien lennoista "kyöpeliin". Noitien lentoa yritettiin vappuna häiritä ja tästä syntyivät perinteet vappuna paimentorvien soitosta ja kokkojen poltosta.⁶⁵

Pitkä kirjoitus Uudessa Aurassa otsikon "Noituus ja puoskarointi eläintenhoidossa" alla käsittelee erään piirilääkärin raportoimia eläintenhoitometodeja. Kirjoittaja ei ole tämä piirilääkäri itse, vaan hänen ystävänsä. Kirjoituksen alussa piirilääkäri kertoo saapumisestaan piiriinsä ja pelästyneensä "sitä kauheata eläinrääkkäystä, jota puoskarit ja noidat kaikkialla harjoittivat".⁶⁶ Kirjoituksen sisältämät tiedot eläintenhoidosta ja "parantamisesta" ovat väkivaltaisia ja kyseenalaisia metodeja, jotka kirjoittaja määrittelee noituudeksi. Kummallisia keinoja on käytetty eritoten

⁶³ Tahkokallio 2019, 7.

⁶⁴ Vuorio 2009, 20.

⁶⁵ Vapun vietto, *Helsingin Sanomat* 01.05.1909.

⁶⁶ Kansanomaista terveydenhoitoa, Anttila, *Uusi Aura* 15.6.1913.

hevosten suolistosairauksien hoidossa. Lääkäri mainitsee kaikkien suolistosairauksien lukeutuvan näiden parantajien kielessä ”ähkyn” alle ja sitä hoidettaneen usein nimenomaan noituuskeinoin.

”... ’Kraapitutettiin tauti kissalla selästä’ – kissaa vedettiin takajaloista pitkin hevosen selkää, joten se etujaloillaan raapi tautia pois. Herran siunaus kolmeen kertaan takaperin luettuna, kun lukija samalla huulestaan vääntää nuuskaa hevosen suuhun, on myöskin paljon koeteltu keino. Harvinaista ei ole myöskään pyssynlaukauksella ristin yli ampuen pelottaa tauti pois. Varmana pidetään niin ikään hännänpään ristiin halkaisemista.

... Eläin on pahattu: Vihamielisen ihmisen silmät voivat ”pahata” toisen ihmisen eläimen. Jos lypsäessä muukin vieras pääsee kiuluun katsomaan, niin maidonanti varmasti vähenee. Tämän tähden pelätään eläinlääkäriäkin, kun hän tulee navettaan. Ensin on otettava selville, kuka on eläimen pahannut. Sitten pitää saada pahaajan juomaan pahatun eläimen maitoa tai – täytyy hankkia parempi noita.”⁶⁷

Näiden lisäksi hevoset joutuivat kärsimään suun limakalvojen viiltelystä ja hinkkaamisesta rikki karkealla suolalla. Kirjoituksessa mainitaan myös taudin säikäyttämiseen pois ampumalla aseella ristin yli. Säikäyttämisen parantavaa voimaa käytettiin sekä eläimiin että ihmisiin, ja se toimi erityisesti, jos ihminen tai eläin oli sairastunut ”pahantamisen” seurauksena, eli joku oli tätä katsonut ”pahalla silmällä”⁶⁸. Myös ”kissalla raavituttaminen” tehoi pahalla silmällä katsottuun hevoseen tai lehmään ja oli yleisesti käytössä ollut parannuskeino.⁶⁹ Ei ole yllättävää, että kirjoittajalle raportoinut eläinlääkäri on ”kauhistunut” saapuessaan

⁶⁷ Kansanomaista terveydenhoitoa, *Uusi Aura* 15.6.1913.

⁶⁸ Pahalla silmällä katsominen oli tapa, joilla noitienkin uskottiin aiheuttavan sairauksia ja kärsimystä. Pahasilmäisiä oli sekä synnynnäisesti pahasilmäiset, jotka tahtomattaankin pahasivat katseellaan, että tarkoituksella pahalla silmällä toisia vahingoittavat. Pahasilmäisiä saattoivat olla esimerkiksi perätilassa syntyneet lapset, lapset, joilla syntyessään oli jokin erikoinen fyysinen piirre, kuten paljon hiuksia tai keskipäivällä syntynyt lapsi, mutta myös ”punaveriset” miehet, ”mustaveriset” ihmiset, ikäneidot, ”huorimukset” ja yleisesti vain ”kylän akat”, pohjalaiset, Lapista tulleet ”kerjäläisakat” tai muuten vain tuntematon kerjäläinen. Pahasilmäisyydestä merkkinä saattoivat olla myös kierasilmäisyys, mustat kulmakarvat, keltaiset silmät, punertavat silmät, vinot tai huonot hampaat, valkoiset suupielet, hikiset kinalot, Pahasilmäisiä olivat usein myös romanit, juutalaiset tai ihonväritään tummat henkilöt. Pahasilmäisiä eniten oli ihmisistä kuitenkin naisten joukossa, mutta eläimetkin joiden ”katseessa oli jotain kummallista” saattoivat olla pahasilmäisiä. – Vuorela, 2019 (1960), 10-13. Pahasilmäinen saattoi siis käytännössä olla kuka tahansa, kriteerit eivät sulkeneet melkein ketään ulkopuolelle.

⁶⁹ Vuorela 2019 (1960), 98.

piiriinsä töihin ja kohdattuaan näitä parantajia ensi kerran. Tämän alaluokan monet kirjoitukset olivat pitkiä ja tutkimuksellisia, mutta osa oli vain lyhyitä mainintoja noituudesta, mutta joiden tarkoitusperä on ollut ilmeisesti jollain tavalla sivistää lukijoita tai luoda kontekstia muihin asioihin, joista toimittaja kirjoittaa. Tällaiseksi luetaan esimerkiksi maininta tekstissä, jonka aiheena on Jeanne d'Arc, Uudessa Aurassa vuodelta 1915. Noituus mainitaan, kun kerrotaan Jeanne d'Arcin tulleen noituudesta syytettynä poltetuksi elävältä.⁷⁰

Pääsiäinen ja laskiainen olivat noituudestaan tunnettua aikaa. Nykyään tällaiseksi ajaksi luokiteltaisiin ehkä populaarikulttuurissa pikemminkin lokakuun viimeisenä päivänä vietettävä, Suomeenkin rantautunut, Halloween. Aamulehdessä julkaistiin huhtikuussa 1916 kirjoitus ”Pääsiäisen vietosta kansan keskuudessa entisaikaan”⁷¹, jossa kirjoittaja erittelee pääsiäisen vieton historiaa ja kirjoitushetkelläkin olemassa olevia tapoja. Pääsiäinen mainitaan muissakin noituuteen liittyvissä lehtikirjoituksissa, kuten alla Uudessa Aurassa julkaistussa kirjoituksessa otsikolla ”Noidista”:

”Laskiaisyönä ja pääsiäisyönä ’isot noidat’ kulkivat navetoissa. He kävivät navetoissa leikkaamassa lampaiden reisistä, korvain juuresta, päästä, niskasta, selkäruodosta ja hännästä villoja. (...) Ihmiset pelkäsivät kovin, että noidat tulevat heidän navettoihinsa, sillä he veivät myös karjaonnon pois siitä navetasta, missä he olivat.”⁷²

Noidat siis kajosivat kotieläimiin myös sanomalehtikirjoituksissa ja varsinkin saadakseen näistä esimerkiksi villoja tai karvoja, oletettavasti noituuksiaan varten ja monesti nimenomaan pääsiäisenä. Usein tarkoituksena ei kuitenkaan ollut resurssien kerääminen vaan puhtaasti pahanteko. Muutamissa kirjoituksissa tosin epäillään villojen keräämistä ja noitien harjoittamaa eläinten silpomista suoritettavan onnen kartuttamiseksi itselle, ei niinkään pahan aiheuttamiseksi muille.⁷³ ”Noidista”-kirjoitus kertoo myös, miten noitien aiheuttaessa kauheaa vahinkoa, haluttiin karja ja talo suojata. Paitsi että navetan ovet lukittiin kriittisten noita-aikojen aikaan (kuten laskiainen ja pääsiäinen), käytettiin myös muita

⁷⁰ Sotaisia naisia, *Uusi Aura* 29.8.1915.

⁷¹ Pääsiäisen vietosta kansan keskuudessa entisaikaan, *Aamulehti*, 26.04.1916.

⁷² Noidista, *Uusi Aura* 03.03.1912.

⁷³ Päivätietoja, *Aamulehti*, 2.11.1915.

varokeinoja. Noidan pääsyn navettaan esti luudan asettaminen navetan ovipieleen, tyvi alaspäin, myös kirves navetassa sisällä toimi karkotteena. Viimeisen henkilön illalla navetasta poistuessa kannatti myös tehdä risti kämmenellä oveen ja siunata ovi. Teräksinen naula navetan oven päällä sisäpuolella esti noitaa tekemästä pahuuksiaan navetassa. Navetan kynnykseen voitiin myös porata reikä ja tämä reikä täyttää "elävällä hopealla" ja ohrajauhoilla, tämän jälkeen reikä suljettiin asettamalla siihen tappi "vesisyrän pihlavasta".⁷⁴ Elävä hopea on vanha nimitys elohopealle ja vesisyrän pihlava viitanee pihlajan uskottuihin voimiin "pyhänä puuna, joihin noidan voimat eivät vaikuta".⁷⁵ Noituuskuva tässä kirjoituksessa on siis varsin perinteinen noitavainoistakin tuttu noita, joka häiriköi ihmisiä ja eläimiä ja liikkui kirkollisten juhlien aikaan. Noita ei ole näissä parantaja tai ennustaja vaan naapurien pelkäämä pahantekijä.

"Renki meni puolenyön aikaan navettaan katsomaan ja näki kissan istuvan karsinan aidan päällä. Renki löi kissaa puisella aseella jalkaan. Silloin kissa muuttui vaimoksi ja jalka oli poikki. Noita oli nimittäin muuttanut itsensä kissaksi, kun ei päässyt pakoon. Vaimolla oli 'noitapussi' mukana. Siinä oli karvoja, villoja, luita, lankakeriä ja sakset.

Kerran kun mentiin katsomaan navettaan, niin ei siellä nähty muuta kuin talikko. Sitä lyötiin haara pois. Seuraavan aamuna saatiin tietää, että toisen talon emännältä oli jalka poikki. Talikko oli siis noita..."⁷⁶

Yllä oleva lainaus on jälleen samasta "Noidista" -kirjoituksesta. Tässä lehtikirjoituksessa kerrotaan monta eri tapausta noidista, ja useimmassa esiintyy karja, navetta ja noidan jääminen kiinni itse teossa naapurin oveluuden ansioista, kuten tässä tapauksessa rengin kumauttaessa kissaa ja talikkoa aiheuttaen samalla murtuneen raajan noidalle, joka näissä hahmoissa piilotteli. Tämä Uuden Auran kirjoitus lähenee tutkimusta, sillä siinä on mainittu jopa jonkinlaisia lähdeviitteitä.⁷⁷

⁷⁴ Noidista, *Uusi Aura* 03.03.1912.

⁷⁵ Ikola 1928, 93.

⁷⁶ Noidista, *Uusi Aura* 03.03.1912.

⁷⁷ Viitteet mainittu näin: *) *Kirjoituksessa olevat kansan tiedot ovat Pöytyältä, Vahdolta, Jokioisista, Somerniemeltä, Oripäästä ja Alastarolta. Pari pientä tiedonantoa on otettu M. Warosen teoksesta 'Vainajain palvelus muinaisilla suomalaisilla'.*

Kirjoituksen tekemiseen on siis tehty oikeaa tutkimustyötä, ja sen tarjoama panos noituuskuvalle on näin ollen muihin julkaisuihin nähden melko tieteellinen.

Yksi tapa kirjoittaa noituudesta sanomalehdissä oli kuvailla noitien rituaaleja ja noitien levittämää hävitystä, kuten yllä sitaateista nähdään. Noitasapatti on noituususkomusten keskiössä ja tarkoitti noitien lentämistä juhliin paholaisen luo, noitasapattiin. Noitasapattiuskomukseen liittyy erityisesti pahantahtoiset noidat, sillä noitasapatissa käyminen asettaa noidan suoraan yhteyteen paholaisen kanssa. Marko Nenonen listaa noitasapatin keskeisimmiksi piirteiksi:

1. Liiton Paholaisen kanssa
2. Uskomuksen salaisten, Paholaisen isännöimien, noitajuhlien olemassaolosta;
3. Paholaisen aseman noitien kunnioitettuna ja palvottuna johtajana
4. Noitien harjoittamat kauheudet, kuten insestintäyteiset orgiat, kannibalismi ja lapsenmurhat
5. Noitien lentokyvyn.⁷⁸

Noidat lensivät kansanperinteen mukaan noitasapattiin eri keinoja käyttäen; toiset luudalla, toiset jonkun kotieläimen selässä. Itse Saatana oli tietysti mukana juhlan isäntänä.⁷⁹ Noitaoikeudenkäynneissä useat syytettynä olleet noidat tunnistivat vuoron perään toisiaan noitasapatin riennoista.⁸⁰ Keski-Euroopassa 1400 – luvulta alkaen noitasapatissa käymisestä alettiin syyttää yhä useammin naisia.⁸¹ Suomessa naiset olivat yleisemmin syytettyinä vasta 1660 – luvulta alkaen.⁸² Juorut levisivät kylillä, kuka oli pääsiäisenä lentänyt paholaisen luo.

Noitasapatti mainitaan myös sanomalehtikirjoituksissa. Kertaakaan sanomalehdissä ei mainita enää 1900-luvulla noidan varastaneen naapurin karjaa niillä lentääkseen, mutta paholaista itseään epäillään eräässä tapauksessa Ahvenanmaalla. Tämä kirjoitus käsitellään ”Noituus kylällä” -alaluokassa, joka muutenkin käsittelee 1900 – luvulla tapahtuneita asioita. Enemmän julkaistiin vanhoja tarinoita tästä aiheesta ja ne kuuluvat tähän alaluokkaan.

⁷⁸ Nenonen 2006, 59.

⁷⁹ Nenonen, Kervinen 1992, 86-88.

⁸⁰ Nenonen, Kervinen 1994, 153.

⁸¹ Nenonen, Kervinen 1994, 153.

⁸² Nenonen 1992, 37.

Noitasapattiin lentämiseen tarvittiin noitasalvaa, ja noitasalvan tekoon erilaisia ainesosia. Salvon tekotavat ja ainesosat olivat tietysti kauhistuttavia. Salvalla oli lukuisia muitakin kerrottuja ominaisuuksia, mutta olennaista oli, että sen uskottiin olevan tehty vastasyntyneen, kastamattoman lapsen ruumiista tai muista kauheista ainesosista.⁸³ Tällaiseksi salvaksi on voitu epäillä eräässä sanomalehtikirjoituksessa esiintyviä voiteita. Kirjoituksessa käsitellään Pietarsaaren käräjiä vuodelta 1632, joissa kyseessä oli Anna Matintyttären oikeudenkäynti. Annaa syytettiin noituudesta.

”Syytetyllä oli puurasioissa voiteita: puusta, hylkeenrasvasta, sianihtrasta ja monesta muusta. Samaten tuntemattomien lintujen jalkoja suurine kynsineen. Kasveja monenlaisista puista: pihlajata, haapoja ja muita; - karhun kynsiä ja hampaita, hylkeen hampaita, pellavan siemeniä, pieniä villatukkoja, sontiaisia, humaloita, kukon kannuksia, katin kultaa, rautavaatetta sekoitettuna kuparilla ja messingillä, joukko tuntemattomia juuria ja sellaista, josta ei voi kirjoittaa.”⁸⁴

Annan tapaus vuodelta 1632 sijoittuu pohjoismaisten noitavainojen pahimpaan kauteen. Sanomalehden noituuskuvalle tämä merkitsee sitä, että sanomalehti ylläpitää tällaista ”perinteistä” noituuskuvaa tällä kirjoituksella.

Helsingin Sanomien kaksiosaisessa artikkelissa kirjoittaja kuvaa tarkasti ”piirteitä 16-sataluvun taikauskosta Suomessa” ja käsittelyyn pääsee epäillyn noidan voiteet ja epäillyt taikakalut, harmillisesti kirjoittaja jättää mainitsematta ne kaikkein kauheimmat asiat, sillä niistä ”ei voi kirjoittaa”. Jotain sanoinkuvaamattoman paha on tämän noidan hallusta löydetty. Noitasalvaa tutkittiin monen noitaoikeudenkäynnin yhteydessä, ja monesti sen todettiin olevan perin harmitonta tai täysin syytöksiin liittymätöntä. Noidat antoivat tunnustuksia noitasalvoista ja muista jumalattomista välineistä kidutusuhan alla täysin valheellisesti.⁸⁵ Useissa sanomalehtiartikkeleissa kirjoitetaan vastaavanlaisista pelottavista tarinoista liittyen noitiin. Kirjoituksissa noidista käsitellään usein pelottavia ja väkivaltaisia teemoja, kuten teemoja liittyen Saatanaan tai eläinten pahoinpitelyä.

⁸³ Nenonen, Kervinen 1992, 87.

⁸⁴ Piirteitä 16-sataluvun taikauskosta Suomessa, L.P., *Helsingin Sanomat* 20.07.1909.

⁸⁵ Nenonen 1992, 87.

”Noitaämmä oli mennyt jonkun talon navettaan. Piika näki sen ja pisti oven kiinni. Noita rukoili ja lupasin piialle punaisen hameen, jos päästää pois. Piika avasi navetan oven ja noita pisti lammasraudoilla piian kurkkuun. Piika sai siten punaisen hameen.”⁸⁶

Tämän kirjoituksen noita osoittautuu murhaajaksi ja tarinassa on groteskia ironiaa. Tutkielmassa käsitellyissä noituuskirjoituksissa pelottelu näkyy erilaisina asioina. Joskus pelottavaa on murhan- tai kostonhimoinen ”noitaämmä”, joskus noidan kammottavat välineet, kuten aiemmin, toisinaan noidan yhteys Saatanaan. Sanavalinnat eivät ainakaan vaikuta siltä, että kuva noidista olisi ollut erityisen positiivinen, mutta eipä tämä kyseinen noitaämmä paljon anna syytä empatiaan. Tällaisten tarinoiden todenperäisyyttä on syytä harkita tarkkaan, mutta vaikka tätä ei olisikaan oikeasti tapahtunut, vaikuttaa se silti osaltaan siihen, millainen kuva noituudella oli sanomalehdissä. Miksi tällaisista asioista kirjoitettiin sanomalehdissä 1900 – luvun alussa? Ovatko ihmiset vain persoja pelkotiloille? Kirjoitettiin noituudesta kauhukertomuksia sanomalehtiin viihdemielessä, historiallisen valistamisen lisäksi? Palvelivatko ne samaa tarkoitusta kuin myöhemmin kauhuelokuvat tai urbaanilegendat?

Kauhuelokuvan tarkoitus on kauhistuttaa ja olla kauhistuttava ja kauhistuksen kautta saada katsoja käsittelemään tunteitaan ja maailmankuvaansa.⁸⁷ Katsoja voi kokea voimakasta pelkoreaktiota tai vaaran tunnetta, kuitenkin olematta oikeasti vaarassa⁸⁸, mihin perustuu kauhuelokuvan mielekkyys adrenaliininnälkäisille katsojille. Kauhuelokuvan kuvatessa todellisuutta, joka ei jollain tavoin ole itsestään selvä, tai todellisuuden kuva on haastettuna, kauhuelokuva antaa katsojalle emotionaalisia ja älyllisiä virikkeitä. Hyvän ja pahan välinen taistelu, eli katsojalle tutun todellisuuden järkyttäminen ja ravistelu, on kauhugenren kulmakiviä.⁸⁹ Noitatarinat olivat aikanaan varmasti pelottavampia kuin miltä ne ehkä nykyaikaiseen kauhuviihteeseen tottuneen korvaan kuulostavat. Noitatarinoiden pelottavuutta, erityisesti noitavainojen aikaan mutta myös 1900 – luvun alkupuolella, lisää uskonnollinen elementti. Noituus liitetään Saatanaan,

⁸⁶ Noidista, *Uusi Aura* 03.03.1912.

⁸⁷ Möter 2014,

⁸⁸ Möter 2014, 256.

⁸⁹ Möter 2014, 254.

saatananpaltvontaan ja pahoihin voimiin. Paholainen pelottaa ihmisiä kaiken pahuuden ruumiillistumana, mutta kauhistuttavaa on myös voinut olla ajatus Jumalan tuomiosta ihmisten sekaantuessa pienissä yhteisöissä pahoihin voimiin.

On mielenkiintoista, että noituuden pelottavuus tuntuu usein liittyneen olennaisesti noidan asemaan kyläyhteisön osana. Pahuus eli ihmisten keskellä, eikä tämä ulospäin näyttänyt saatanalliselta olennoita (ellei noidan merkkiä lasketa, mutta se oli useimmiten piilossa vaatteiden alla, sillä sen etsiminen edellytti useimmiten noidan riisumista, toisinaan merkki näkyi silmissä)⁹⁰. Kuka tahansa saattoi olla noita ja juonia naapureitaan vastaan ja vahvistaa yhteyttään Paholaiseen aivan toisten nenän alla, piilossa mutta näkyvillä.

”Lujaan on siis maahamme noituus juurtunut, kun sitä nykyiset meluisat sivistyspuuhatkaan eivät ole saaneet irti juurrutetuksi. Mutta hengen maailmassa näyttää kehitys käyvän hitaasti – ja meidän ei tarvitse mennä kauemmaksi kuin 16 – sataluvulle, niin saamme siltä aikakaudelta turhaan hakea henkilöä, joka noituutta epäili mahdottomaksi...”⁹¹

Kirjoittaja on tutkinut ”noitatutkimuspöytäkirjoja” Etelä-Pohjanmaalta ja mainitsee tämän olleen noitia eniten vainonnut maakunta. Hän esittelee löydöksistään tyypillisiä noituustarinoita sekä tarinoita noitien lennoista ”hornaan”. Kirjoittajan löytämät kertomukset noidista keskittyvät kuvailemaan yhden naisen oikeudenkäynnissä kokemia syytöksiä vaihdellen noitavälineiden omistamisesta hulluutta aiheuttavan kaalisopan keittämisestä ja sillä naapureidensa myrkyttämisestä, ihmisen siirtelyyn pitäjiä välillä tuulen avulla lennättämällä ja jälleen naapurien sikojen sairaksi loihittamiseen. Syytettynä ollut nainen tuomittiin kuolemaan näistä rikoksistaan.

”Sanovatpa vielä jotkut noituudesta syytetyt heillä olleen kyvyn ainoastaan ajatteleamalla vahingoittaa ketä tahansa; toiset taas sanoivat ”lähettää paha” noidannuolena tai ”Lapinamupumana” ilmojen halki.”⁹²

⁹⁰ Nenonen 2006, 151, 232.

⁹¹ Piirteitä 16-sataluvun taikauskosta Suomessa, L.P., *Helsingin Sanomat* 20.7.1909.

⁹² Piirteitä 16:n sataluvun taikauskosta Suomessa II.; *Helsingin sanomat* 28.07.1909.

Noitien maineeseen liittyy olennaisesti heidän kykynsä aiheuttaa pahaa kanssaihmisille etäältä noituuden avulla. Noidannuolet ovat taikuudella tuotettuja nuolia, ei siis oikeita fyysisiä nuolia vaan ikään kuin loitsuja, joita ammuttiin vihamieheen. Nuolia on tylppiä ja teräviä, jotka vahingoittavat eri tavalla. Tylpän nuolen iskuun ei kuole, vaan siitä sairastuu, kun taas terävästä noidannuolet osuman saatuaan uhri kuolee. Noidannuolia saattoi lähettää silmämällä eli pelkällä pahan silmän katseella.⁹³

Koska tämän alaluokan monet kirjoitukset koskevat 1600-lukua, ei ole ihme, että tuon ajan kriittinen noitakuva korostuu näissäkin teksteissä. Noitavainojen aikainen negatiivinen noitakuva näkyi edelleen 1900-luvulla ajan mediassa. Tähän vaikuttaa varmasti se, että Suomi on ollut luterilainen maa jo ennen noitavainoja ja on sitä edelleen. Luterilainen moraalikäsitelmä ja noituuskäsitelmä on siis pysynyt suomalaisessa kulttuurissa satoja vuosia. 1600-luvulla taikuuden harjoittaminen oli kauhistus, koska se sai Jumalan vihan lankeamaan koko valtakunnan ylle. Tämän takia loitsuja alettiin lukea Jumalan nimeen ja riiteissä käytettiin rukouksia. Kansa näki näin toimivansa ” Jumalan voiman turvin”.⁹⁴ Tämä näky monissa sanomalehtikirjoituksissa, erityisesti Isä meidän -rukous mainitaan.⁹⁵ Kun noituus yhdistettiin tällä tavalla kristinuskoon, se varmasti pysyi pidempään ihmisten elämässä, sillä silloin se ehkä nähtiin osana uskovaisen ihmisen toimintaa, vaikka oikeusjutuissa kirkko näki tämän jumalanpilkkana⁹⁶.

⁹³ Pulkkinen 2014, 309.

⁹⁴ Eilola 2003, 92.

⁹⁵ Vapun vietto, *Helsingin Sanomat* 01.05.1909 ja Kansanomaista terveydenhoitoa, *Uusi Aura* 15.6.1913.

⁹⁶ Eilola 2003, 92.

4. Noituus näyttämöllä

”Henkilö, joka varsinaisesti oli protestanttisen maagikon ruumiillistuma, oli Johann Faust – joka eli 1400–1500-lukujen taitteessa.”⁹⁷

Noituuteen liittyvää mainontaa esiintyy sanomalehdissä jonkin verran. Helsingin Sanomissa, Aamulehdessä ja Uudessa Aurassa kaikissa mainostettiin ”Faust-illoja”, jotka olivat iltamia, joissa esitettiin taikatemppuja ynnä muuta mystistä ohjelmaa. Yllä oleva sitaatti Mustan Raamatun esipuheesta kertoo mystisestä Johann Faustista. Faust-legendan juontaa juurensa 500-luvulla eläneestä pappi Teofiluksesta, joka solmi sopimuksen paholaisen kanssa. Teofilus tuli ennen kuolemaansa katumapäälle ja rukoili pelastusta, Jeesus ja Paholainen taistelivat Teofiluksen sielusta, ja lopulta Neitsyt Maria pelasti Teofiluksen. Johann Faustin tarina on samankaltainen kuin tämän Teofiluksen, mutta Faustin sielua ei pelastettu. Faustin ja paholaisen sopimuksen päätyttyä 24 vuoden jälkeen sen solmimisesta, hänen ruumiinsa löytyi kidutettuna ja paloitetuna lantakasasta ja hänen sanottiin menettäneen sielunsa. Faust-legendan inspiroi kokonaisen kirjallisuuden lajin, joka keskittyi liittoon pahojen voimien kanssa.⁹⁸ Faust-legendan paholaisen kanssa tehdystä sopimuksista ovat kiertäneet 1500-luvulta lähtien eri muodoissa.⁹⁹ Tanskalainen antispiritisti Faustinus Capriello (myöhemmin urallaan Faustinus Faustinus¹⁰⁰) ja venäläinen taikuri-antispiritisti Faustinus Jakovlevits-Doutkevitch kantoivat molemmat vielä tällaista epätavallista nimeä ja vaikuttivat näyttämötaikuuden alalla 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ja jotka molemmat esiintyivät myös Suomessa.¹⁰¹ Näiden kahden Faustinuksen lisäksi Suomessa esiintyi myös useampia näyttämötaikureita nimellä ”tohtori Faust”.¹⁰² Niissä taikailtomainoksissa, joita tämän tutkielma käsittelee, ei valitettavasti kertaakaan mainita esiintyjien nimiä, mutta nimi ”Faust-ilta” saattaa viitata siihen, että esiintymässä on ollut joku näistä tohtori Fausteista, tai sitten ohjelma on vain ollut heidän ohjelmansa kaltaista.

⁹⁷ T.M. esipuhe Mustassa Raamatussa, 2012, 6.

⁹⁸ T.M. 2012, 6.

⁹⁹ Mansikka, Mahlamäki 2020, 35.

¹⁰⁰ Kaartinen 2020, 157.

¹⁰¹ Kaartinen 2020, 128-133.

¹⁰² Kaartinen 2020, 156-159.

Protestanttinen keskiaikainen maailmankuva oli hyvin mustavalkoinen, ihminen oli joko Jumalan puolella ja Paholaista vastaan tai toisin päin. Jumalan lakia noudattavat ihmiset olivat Jumalan puolella ja Paholaisen puolella kaikki muut.¹⁰³ Suomessa ei 1500-luvulla varmasti olisi katsottu hyvällä ”Faust-iltojen” järjestämistä, itse asiassa järjestäjät ja katsojat olisivat kaikki joutuneet todennäköisesti oikeuden eteen osallisuudestaan moiseen jumalanpilkkiaan. 1900-luvun alussa sen sijaan asenteet ovat jo sallivammat. Mainoksissa käytetty kieli viittaa siihen, että ”noitatemput” ovat osa mennyttä maailmaa ja sitä voisi todistaa enää vain tällaisissa erikoistapauksissa.

Yhdessä Faust-illan mainoksessa varoitetaan ”hermostuneita”¹⁰⁴ olemaan osallistumatta. Näillä iltamilla haluttiin kenties hakea mystistä, ehkä pelottavaakin tunnelmaa piristämään ihmisten iltoja ja viikonloppuja. Faust-illat ja ”taikaillat” sisälsivät monenlaista ohjelmaa, kuten ”fakiiritemppuja”, ”lentävä pyramiidi”¹⁰⁵, ”egyptiläisiä noituus- ja taikatemppuja”¹⁰⁶, ”kummastusta herättäviä Ten- Ichikokeiluja”, ” Näköhairahdus- ja Harhanäkö”¹⁰⁷ sekä yksi esitys sisälsi kaikki seuraavat ”Spiritistinen pöytätanssi ... Materian läpituokevaisuus. Väärinymmärrys. Perkeleen luola. Mahdoton mahdollinen. Pako Marttyyripilarista eli kun spiritistit vaipuvat horrokseen”¹⁰⁸.

Innostus taikailtoihin, spiritistisiin istuntoihin ja muihin ylikuonnollisiin asioihin juontaa juurensa romantiikan aikaan. Mystiikan suosiolle tapahtui juuri päinvastaisesti 1700 – luvun valistuksen seurauksena, kuin olisi voinut olettaa: mystiikan suosio kasvoi.¹⁰⁹ Taikailloilla voi myös katsoa olevan ehkä juuret täällä. Euroopassa 1700-luvulla noitaoikeudenkäyntejä ja erilaisia noitateorioita kirjoitettiin näytelmiksi, runoiksi, pamfleteiksi ja kirjoitelmiksi. Näitä esitettiin toreilla ja markkinoilla viihteen tai politiikan välineinä. Eri tahot saattoivat tilata tällaisia ”käsikirjoituksia” ja noidan asema näissä vaihteli uhrin tai sankarin rooleissa. Näitä kirjoituksia myös painettiin lehdissä 1700-luvulla. Katajala-

¹⁰³ T.M. 2012, 5.

¹⁰⁴ Huom! Ei hermostuneille. *Uusi Aura* 4.4.1911 nro 78.

¹⁰⁵ Kauttakulkumatkalla Pietariin annetaan, *Aamulehti* 5.9.1907.

¹⁰⁶ Faust ilta, *Aamulehti* 15.2.1911.

¹⁰⁷ Teatre d'Elysée, *Uusi Aura* 1.9.1907.

¹⁰⁸ Matkalla Pietariin, *Uusi Aura* 6.4.1907 no 41 (myös 6.4.1907 ja 7.4.1907).

¹⁰⁹ Dell 2017, 327-328.

**Kauttakulkumatalla -
Pietariin annetaan - -**

Faust-istunto

perjantaina 6 p:nä syysk. klo 8,15
i.-p. Kaupungintalon juhla-
salissa.

Onko vielä noituutta maailmassa?

O H J E L M A :

Illan sisältö. — Käynti erään noidan
laboratoriossa. — Henkimaailmaa (fakii-
ritemppuja) — Hämmästyneet vieras. —
Aineen läpäisevyisyys. — Lentävä Py-
ramiidi.

— 10 min. loma. —

Spiritistinen pöytätanssi (esittää 10—
16 henkilöä). — Henki-ilmeityksiä. —
Mahdoton, mahdollinen. — Gordilainen
solmu. — Pako martyripilarista (tai kun
spiritistit vaipuvat trance-tilaan). — T:ri
Faust opettaa muuatta oppilasta.

Pilettejä à Smk. 2: 50, 1: 50 ja 1: —
myydään Havannan tupakkekaupassa
Kauppakatu 6, sekä mahdollisesti jälle-
läolevia ovelta klo 7.

**Vaan tämä näytös anne-
taan.**

Peltomaa ja Toivo esittävät, että tämän toiminnan tarkoituksena oli paitsi miellyttää yleisön skandaalinnälkää, myös sivistää ihmisiä historiallisissa asioissa ja kenties jopa korostaa omaa erinomaisuuden tunnettaan.¹¹⁰

1800-luvun aikana mystiikan suosio jatkui ja levisi. Se oli suosittu teema kaunokirjallisuudessa. Ympäri länsimaita tiuhaan järjestetyissä spiritistisissä istunnoissa oli mukana aivan tavallisia kansalaisia, julkisuuteen levisi kuvia ”henkiolennoista” ja esimerkiksi tarot-korttien¹¹¹ käyttö yleisty.¹¹² Spiritistiset elementit esiintyvät useissa taikailtamainoksissa. Edellä jo mainittujen lisäksi *Helsingin Sanomat* mainosti ahkerasti erään ”Viikon loistavan cabaret-ohjelman” esitysaikoja; peräti kuudesta samaa mainosta eri numeroissa. Illan ohjelmaan kuului

Faust ilta

keskiviikkona t. k. 15 p:nä klo
8,15 i. p. Työväenyhdistyksen
juhlasalis a. **Magi Contra
Spiritism.** Eotisajan noita-
temppuja. Intialaisten fakirien
merkillisimmät ihmeet. Egypti-
läisiä noituus ja taikatemppu-
ja. **HUOM.!** Tämä on suurin
ja mieltäkiinnittävin taikailta
kun koskaan ennen on Tam-
pereella annettu. Lippuja à 2
mk., 1,50, 1 mk. ja 75 p. myy-
dään Lyytikäisen kirjakaupas-
sa sekä näytäntöpäivänä klo
6 alkaen yhd. piletikassass.

esimerkiksi ”henkispiritisti ja magian professori”, ”hämmästyttävää noituutta”, ”henkien esille manausta, vapautumista paholaisen vankilasta”.¹¹³

Noituuteen liitetään usein nimenomaan spiritistiset istunnot, ja vaikka 1900-luvun taikaillat eivät kulje spiritististen istuntojen nimellä, useissa mainoksissa mainitaan ”spiritismi”, ”spirituaalisuus” tai

Kuvat: *Faust-istunto*. (*Kauttakulkumatalla Pietariin annetaan*, Aamulehti 5.9.1907) ja *Faust-ilta*. (*Faust ilta*, Aamulehti 15.2.1911)

¹¹⁰ Katajala-Peltomaa, Toivo 2009, 49-50.

¹¹¹ Tarot-kortit ovat olleet käytössä Italiassa pelikortteina jo 1400 - luvulla, mutta niitä alettiin käyttää ennustamisessa 1700 - luvulla. (Dell 2020, 362.)

¹¹² Dell 2017, 327-328.

¹¹³ Halikon teatteri, *Helsingin Sanomat* 16.02.1913.

”spiritistit”.¹¹⁴ Spiritualismi viittaa nimensä mukaisesti henkiin ja henkimaailmaan ja sen katsotaan yleensä lähteneen liikkeelle Yhdysvalloista, New Yorkin osavaltiossa sijaitsevasta Rochesterin kaupungista vuonna 1848, jolloin siskokset Margaret ja Katherine Fox alkoivat kertoa kommunikoineensa hengen kanssa. Margaret ja Katherine alkoivat pitää julkisia spiritistisiä istuntoja, joissa oli mukana myös heidän äitinsä. Henget viestivät heille usein koputtelemalla ja naputtelemalla. Vuosia myöhemmin tytöt paljastivat itse olleensa äänten takana, mutta spiritualismi oli jo lähtenyt voimakkaaseen kasvuun. Ilmiö levisi Yhdysvalloista Eurooppaan ja lehdistö innostui aiheesta suunnattoman paljon. Spiritistinen pöytätanssi, joka myös edellä Faust-istunnon mainoksessa mainitaan, oli henkien kanssa kommunikointia ja erityisesti spiritualismin alkutaipaleella suosittua. Englanniksi sitä kutsuttiin nimellä ”table-turning” ja se toteutettiin istuttamalla istunnossa mukana olleet henkilöt saman pöydän ääreen, kädet pöydän päällä ja odotettiin henkien liikuttelun pöytää. Pöydän päälle laitettiin myös irtokirjaimia, jotka saattoivat muodostaa sanoja hengen kommunikoidessa istunnon osallistujille.¹¹⁵ Nykyäänkin tunnettu Ouija-lauta tuli käyttöön istunnoissa 1880-luvun jälkeen.¹¹⁶ Suomessa harjoitettu spiritualismiin liittyvä toiminta 1900-luvulla nojasi erityisesti englantilaiseen spiritualistiseen toimintaan.¹¹⁷ Tämän alle lukeutuvat myös tässä tutkielmassa käsitellyt mainokset, mutta myös tutkielman ulkopuolelle jäävät yksityishenkilöiden harjoittama toiminta, joista ei mainoksista voi lukea. 1920-luvulle tultaessa spiritualismin todenperäisyys oli jo pääasiassa kumottu, vaikka edelleen siihen monet uskoivat.¹¹⁸ Kuitenkaan tieteellisissä piireissä sillä ei ollut enää vaikutusvaltaa.

”Taikaillat” eivät olleet pelkkiä spiritualismia sisältäviä istuntoja, vaikka näitäkin elementtejä niihin sisältyi. Taikaillat mainosten tekstien perusteella sisälsivät myös 1800-luvulla suosioon noussutta näyttämötaikuutta, johon kuului monenlaisia taikatemppuja katoamistempuista mekaanisiin taikakoneisiin. Mystistä tunnelmaa lisäsivät ”eksoottiset” elementit¹¹⁹, kuten edellä mainoksissa mainittiin; lentävä

¹¹⁴ Halikon teatteri, *Helsingin Sanomat* 16.02.1913; Matkalla Pietariin, *Uusi Aura* 6.4.1907; Kauttakulkumatkalla Pietariin annetaan, *Aamulehti* 5.9.1907; Faust ilta, *Aamulehti* 15.2.1911.

¹¹⁵ Kaartinen, Leskelä-Kärki 2020, 53-54.

¹¹⁶ Dell 2020, 336.

¹¹⁷ Kaartinen, Leskelä-Kärki 2020, 54.

¹¹⁸ Dell 2020, 336.

¹¹⁹ Dell 2020, 338.

pyramiidi, egyptiläisiä noituus- ja taikatemppuja, fakiiritemppuja ja niin edelleen. Englannissa suosittu taikureiden esiintymispaikka oli Lontoon ”Egyptian Hall”. Egypti on kiehtonut länsimaalaisia 1700-luvulla alkaneista siellä suoritetuista arkeologisista kaivauksista lähtien.¹²⁰ Pyramidit, sfinksit ja muut egyptiläiset elementit edustivat 1900-luvun alun taiteessakin ”selittämättömiä arvoituksia” ja muinainen Egypti kiinnosti aikalaisia paljon. Tämä kiinnostus vain kiihtyi 1922, kun Tutankhamonin hauta löydettiin.¹²¹

Muu noituuteen liittyvä mainonta oli noituuteen liittyvien teatteriesitysten tai kirjojen ilmestymisestä tiedottavia kirjoituksia tai näiden arvosteluja, jonka antama arvo tutkimukselle on lähinnä tilastollinen. 1800-luvun lopulla spiritualismi ujuttautui myös ajan populaarikulttuuriin sekä taiteilijoiden ja kirjailijoiden töihin. Spiritualistiset elementit näkyivät teatteriesityksissä ja muussa viihteessä.¹²² Ei siis ihme, että edelleen 1900-luvun mainonnassa noituus esiintyy teemana kirjallisuudessa ja teatterissa. Tällaisia mainoksia oli Helsingin Sanomissa seitsemän, Uudessa Aurassa yksi ja Aamulehdessä 8. Arvosteluissa ei käsitellä noituutta eikä sen osuutta arvosteltavassa näytelmässä, kirjassa tai muussa vastaavassa, joten näiden sisältöjen tulkinta ei anna tutkimukselle lisää laadullista arvoa.

¹²⁰ Dell 2020, 338.

¹²¹ Hallikainen 2020, 125.

¹²² Kaartinen, Leskelä-Kärki 2020, 60.

5. Noituus kylällä

Noituutta harjoitettiin vielä 1900-luvun Suomessa sangen ahkerasti, kuten eräässäkin *Helsingin Sanomien* kirjoituksessa vuodelta 1915 sanotaan:

Miksi ei taikuutta harjoitaisi 'vielä nykyaikana'! Nykyaikanahan sitä vasta on oikein ruvettu järkiperaisesti viljelemäänkin. Noita-akoilla, tietäjillä ja kortistakatsojilla on Helsingissä oikein varsinaiset sanomalehti-ilmoituksessa ja suuri asiakaspiirinsä...¹²³

Kaikissa tutkielmassa käytetyissä lehdissä, *Helsingin Sanomissa*, *Uudessa Aurassa* ja *Aamulehdessä*, uutisoitiin lehden julkaisuaikana tapahtuneista noitien tihutöistä tai noituuden rehottamisesta, yleensä maaseudulla. Näitä kirjoituksia olisi voinut etsiä lisää käyttämällä esimerkiksi hakusanaa "trulli", tai "rulli", sillä monessa noitauutisessa on käytetty näitä sanoja jossain muodossa. "Noituus kylällä" -nimi alaluokalle viittaa siihen, että uutiset koskevat lähiseudun tapahtumia ja usein pienissä yhteisöissä.

Populaarikulttuurin stereotypia noidista on, että noita oli jollain tavalla kummallinen tai erakko, yksinäinen naimaton nainen, mutta useimmiten todellisuudessa, noitavainojen aikaan, syytettynä oli porvareiden tai talonpoikien vaimoja.¹²⁴ Noita asui siis usein naapurissa ja terrorisoi kylän väkeä tempuillaan. Tulilinjalla olivat, paitsi naapurit itse, monesti myös naapurin hevoset, lampaat, lehmät ja siat. Naapurin rouva oli tehtailut paran¹²⁵ varastamaan maitoa, tai kiromaan muuten naapurin karjaonnan. Teemana toistuu naapurustossa vallinneet erimielisyydet ja oman edun tavoittelu. Naapuria syytettiin herkästi noituudesta, jos oma karja alkoi tuottaa yhtäkkiä huonommin maitoa, tai kohdalle osui muunlaista epäonnea. Tämä noitien omaneduntavoittelu ja naapureille pahuuksien aiheuttaminen lienee ollut takana 1900-luvullakin harjoitetuissa noitatempuissa.

¹²³ "Tietäjän" elinkeinoilmoitus, *Helsingin Sanomat*, 19.5.1915.

¹²⁴ Nenonen 1992, 32.

¹²⁵ Para oli pieni taikaolento, jonka omistaja teki itse vaihtuvista ainesosista ja herätti henkiin maagisella rituaalilla. Para oli pieni, yksi tai kolmijalkainen, narukerän näköinen olento, mutta se nähtiin usein myös jossain eläimen hahmossa, yleisemmin jäniksen tai kissan. Paran valmistuksessa käytettiin esimerkiksi riepuja, värttinää, varastettua tavaraa, öylättiä ja tekijän verta, hiuksia tai kynsiä. Paran tärkein tarkoitus oli toimia tekijänsä palvelijana ja usein varastaa naapurin lehmistä maitoa. Paran vierailun navetassa tunnisti "paranvoista", kellertävä voinkaltainen aine, joka on todellisuudessa oma limasienilajinsa (*Fuligo septica*). Pulkkinen 2014, 298–300.

Seuraavaksi alla oleva teksti *Uudesta Aurasta* maaliskuulta vuodelta 1902 ei ole uniikki uutinen, sillä monta samankaltaista tapausta raportoitiin eri lehdissä eri aikoina.

”Noituutta vai mitä? Yöllä tämän kuun 2 päivänä vastaan oli Metsämaalla erään torpan tallista käynyt joku pahansuopa henkilö ilkitöitänsä harjoittamassa ja oli m. m. polttanut jollakin tulisella voiteella karvan hevosen lautasilta. On niitä raukkamaisiakin ihmisiä vielä seurakunnassa, jotka taikauksossaan ryhtyvät viatonta luontokappaletta räökkäämään noin epäkristillisellä tavalla, sanoo kirjeenvaihtajamme.”¹²⁶

Tässä tekstissäkin alkajaisiksi pohditaan, onko kyse nimenomaan noituudesta vai kenties jostain muusta. Hevosparan kohtalo on kieltämättä niin erikoinen, että varmasti noituus on tullut kyläläisillä mieleen. Lisäksi pääsiäisen ollessa lähellä tapahtuma-aikaa, kääntyvät epäilykset varmasti senkin vuoksi noituuteen. Kirjeenvaihtaja kuvaa tekijää raukkamaiseksi ja tekoa epäkristilliseksi, eli kyseessä on todennäköisesti ollut aikalaisiakin huolestuttanut tapaus.

Metsämaan tapausta muistuttaa eräs tapaus Jokioisilta, joka sattui kuusi vuotta Metsämaan tapausta myöhemmin. Tapaus löytyy otsikon ”Uutisia” alta ja kuuluu:

”Noitatemppuja. Palkollisten vapaa-viikolla oli käyty yhtenä yönä erään torpparin lammasnavetassa Latovainion kylässä, jossa oli leikattu yhdeltä lampaalta häntä pois ja toiselta lampaalta keritty poskivillat ja puhkaistu lammasraukalta toinen silmä. Tämäkin osoittaa, että Jokioisissakin vielä on noituuden oireita.”¹²⁷

Tämä *Aamulehden* kirjoitus sisältää myös eläinräökkäysaspektin ja päättyy myös päivittelyyn edelleen Suomessa eläneisiin noituusperinteisiin. Jokioisten tapauksessa ei tosin tekijää arvostella, vaan asia raportoidaan neutraalimmalla tyyllillä.

”Noituuden henkeä’ on vielä Ruoveden Tuuhosenkylän kulmalla, koska viime lauantaita vasten yöllä tunkeutui Salon navettaan joku ”rulli” keriten

¹²⁶ Yleisiä paikkakunnan uutisia, *Uusi Aura* 05.03.1902.

¹²⁷ Uutisia, *Aamulehti*, 8.12.1906.

suurelta pässiltä pään putipuhtaaksi, sekä leikaten isolta sonnilta otsatukan ja tehden päähän noin 2cm pituisen syvän haavan.

Onnentavoittelemisenko lienee saattanut tekemään tällaisen vanhanaikaisen ruman teon?”¹²⁸

Tässä Ruoveden tapauksessa tekoa kutsutaan vanhanaikaiseksi ja rumaksi. Samankaltaista asennetta löytyy myös Laitilan uutisista. Sanavalinta ”vain noituuden harjoittaminen, ei muuta” on mielenkiintoinen. Halutaanko noituuden pelottavuutta hillitä tällaisella puhetavalla vai onko kyseessä vähättelevä suhtautuminen kirjoittajan mielestä naurettavaan toimintaan?

”Hevosenhännän keritsijöitä liikkui Laitilan kirkonkylässä eräänä yönä viime viikolla. Mestari oli kiivennyt heinäluukusta tallin ylisille ja sieltä kautta oli päässyt virkатыönsä toimittamaan. Kysymyksessä oli vain noituuden harjoittaminen, ei muuta, sillä ainoastaan tammahevosten häntäjouhet oli keritty. Ajatellaan kait että tammamattat menettävät voimansa, kuten muinoinen Simson, muutaman haivenen takia.”¹²⁹

Simson viittaa Raamatun henkilöön, joka oli yli-inhimillisen voimakas. Hänen voimiensa salaisuus piili hänen hiuksissaan, ja kun hänen hiuksensa leikataan, Simson päätyy vangituksi voimansa menetettyään.¹³⁰

”Taikauskkoa löytyy Tammelan takamailla vielä nykyään. Toissa viikolla oli kaksi akkaa toraillut aikalailla siitä, että toinen syytti toista noituudesta hänen pientä lastaansa vastaan, joka päivät päästään itkeä tillutti; eikä mikään puoskari-akka saanut sitä siitä herkeämään. Eräs tunnettu tietoakka oli kyllä lasta kylvettänyt ja tuhkat saunalle noudattanut luullun noidan asunnosta, vaan tästäpä ei näyttänyt apua lapsiraukalle tulevan. Kylvettäjä lienee sitten neuvonut äidille sen keinon, että hänen täytyy mennä suoraan noidan luo ja haukkua tämä oikein sukua myöten. Itkevän lapsen äiti oli neuvoa totellut ja mennyt noita-akan luokse, jossa heti alkoi akkain torat,

¹²⁸ Päivätietoja, *Aamulehti*, 2.11.1915

¹²⁹ Yleisiä paikkakunnan uutisia, *Uusi Aura* 16.5.1911

¹³⁰ Simson ja Delila, Tuomarien Kirja 16:4 – 16:31, Vanha Testamentti, Raamattu.

kaikenlaisia haukkumasanonoja kuuluu tilaisuudesta lausutun. Ja kaiketi äiti on saanut uskoonsa, että noidan manaaminen oli sittenkin tuiki tarpeellinen.

Paljon vielä tarvitaan valoa Tammelan takamaille, jotta taikauskon siteistä kansa vapautuu.”¹³¹

Tämä *Uuden Auran* lehtikirjoitus alkaa tiedottaen lukijaa Tammelan takamaiden taikauskotilanteesta. Kielenkäyttöä näissä kirjoituksissa voidaan myös pohtia. Sanavalinnoista silmiinpistävin on ”akka”. ”Puoskari-akka”, ”tietoakka” ja ”noita-akka” lienevät tässä synonyymien tavoin käyttäytyviä ilmauksia, eivätkä ne ole kaikkein kunnioittavimmasta päästä. Noita-nimitystä voidaan käyttää sekä neutraalina ilmaisuna noituuden harjoittajasta, että nimittelytarkoituksessa. Useimmiten kuitenkin, jos noidan asemaa halutaan nimittää halventavampaa kieltä käyttäen, valikoituu kenties ilmaisuksi ennemminkin ”noita-akka”. ”Vielä nykyään” ja ”takamailla” sanavalintoina saavat aikaan sellaisen vaikutelman, että taikauskoa ei keskeisemmillä alueilla enää esiinny. Tähän viittaa lisäksi kirjoituksen viimeinen lause ”Paljon vielä tarvitaan valoa Tammelan takamaille, jotta taikauskon siteistä kansa vapautuu”. Taikauskon siteistä vapautuminen on siis toivottavaa ja voidaan tulkita se muualla jo tapahtuneeksi.

Kenties tähän ja muihin vastaaviin Tammelan tapauksiin viitataan myös *Aamulehdessä*, jossa uutisoitiin kotiseutukokouksesta lokakuussa 1913. Kokouksessa pidettiin esitelmä myös noituudesta Tammelassa.¹³² Esitelmän sisältöä ei tarkemmin käsitelty, mutta ilmeisesti Tammelan noituus on ylittänyt uutiskynnyksen useamminkin kuin vain kerran.

”Piirteitä 16-sataluvun taikauskosta Suomessa (Helsingin Sanomille kirj. L. P.)” oli kaksiosainen artikkeli *Helsingin Sanomille*, jonka voi asettaa kansaa valistavien lehtikirjoitusten alaluokkaan. Molemmat osat ovat pitkiä lehtikirjoituksia ja niiden takana vaikuttaa olevan tutkimustyötä.¹³³ Nämä kirjoitukset ovat suurimmaksi osaksi raportteja vanhoista taikauskoista, eivät niinkään edelleen elossa olevan taikauskon kritisointia.

¹³¹ Yleisiä ja paikkakunnan uutisia, *Uusi Aura*, 18.1.1900.

¹³² 7:s yleinen kotiseutukokous, *Aamulehti*, 24.10.1913.

¹³³ Piirteitä 16 -sataluvun taikauskosta Suomessa, *Helsingin Sanomat* 20.07.1909 ja *Helsingin Sanomat* 28.07.1909.

”Taikauskoa tapaamme maassamme – kuten muuallakin – vieläkin. Tunnettuahan on, että varsinkin maamme pohjoisosissa, saloseuduilla elää vielä nykyäänkin siellä täällä henkilöitä, jotka innolla toimittavat noitatemppujen tekoa ja loihtimista. Tavallisesti tapahtuu se sairaiden puoskaroimisen yhteydessä, mutta käytetäänpä sitä muuhunkin. Kansa katselee näitä osaksi uskoen, osaksi epäillen ja pilkaten, mutta onpa pilkkaajakin kovan sairauden tullen usein valmis turvaamaan noitaan, ajatellen: ehkäpä sentään auttaa. Vielä viime vuonna on esim. Oulun ympäristöltä, vieläpä kaupungistakin, lähetetty sairaita, esim. mielipuolia, kuuluisan ”Hätämaan tietäjän” luo Pulkkiin, joka niistä toisia kuuluu parantaneen, toiset ovat jääneet joko entiselleen tai pahenneet. Myöskin varastetun tavaran etsimiseen on usein kysytty tämän vanhan sokean ”Hätämaan” apua, ja kysyjien joukossa on sivistyneitäkin.”¹³⁴

”Hätämaan tietäjä” oli tunnettu sokea kansanparantaja Juho Luomajoki, joka syntyi 1843 Haapavedellä ja sai nimensä vuonna 1869 Leskelästä ostamansa maatalon, Hätämaan, nimen mukaan. Hätämaan tietäjän parannuskeinoihin kuului mm. potilaiden säilyttäminen. Hän kuoli 1914, ja monet sanomalehdet uutisoivat hänen kuolemastaan.¹³⁵ Hätämaan tietäjä on niin kuuluisa kansanparannuksen saralla, että vuonna 1975 julkaistiin hänestä kirjakin. Hänestä on myös oma alalukunsa Risto Pulkkinen teoksessa *Suomalainen kansanusko samaaneista saunatonnttuihin*.¹³⁶ Luomajoen lisäksi Suomessa oli monia muitakin ”tietäjiä” ja edellä mainittu kirja, jonka nimi on *Hätämaan tietäjä kansan kertomana*, luettelee seuraavat alan henkilöt: Alamaan tietäjä Haapavedeltä, Porkan muori ja Jokelan Erkki Kärsämäeltä, Haapakummun Anna-Mari Kiuruvedeltä, Sani-Aapo, Lassilan Jussi-tietäjä sekä Porkan muorin tytär Vanhatalon emäntä. Kaikki Piippolasta. Hätämaan tietäjän veroisen maineen näistä saavutti kuitenkin vain Haapakummun Anna-Mari.¹³⁷ Nämä kaikki tunnetaan pelkästään Hätämaan tietäjän lähikunnista, joten ympäri Suomea oli varmasti paljon monenlaisia kansanparantajia, noitia, tietäjiä tai

¹³⁴ Piirteitä 16-sataluvun taikauskosta Suomessa, L.P. *Helsingin Sanomat*, 20.7.1909.

¹³⁵ Koskela, Punkeri, Tölli 1975, 6.

¹³⁶ Pulkkinen, 2014, 340.

¹³⁷ Koskela, Punkeri, Tölli, 1975, 23.

”arvaajia”.¹³⁸ Kuten lehtikirjoituksesta huomataan, usko tällaisiin tietäjiin on vielä 1900 – luvullakin ollut suomalaisten joukossa toisinaan vahvakin. Kirjoittaja ei kenties itse olisi kovin kärkeä kääntymään tietäjän puoleen avaimensa kadotettuaan, mutta kuten hän mainitsee, joskus kysyjien joukossa on ”sivistyneitäkin”¹³⁹.

Helsingin Sanomissa julkaistiin lokakuussa 1915 selkäpiitäkarmiva lehtikirjoitus. Kirjoitus oli otsikoitu ”Taikauskoa Pohjois-Karjalassa. Kuolevaa vanhusta silvottu”. Kirjoitus on lainattu Karjalan Sanomista ja julkaistu myös Helsingin Sanomissa. Tämä kirjoitus oli ainoa, jossa kuvattiin suoraa väkivaltaa toista ihmistä kohtaan. Tämä tapaus on kirjoitushetkellä niin tuore, ettei syyllinen ole vielä edes joutunut oikeuden eteen. Tämä kyseinen syyllinen, joka oli nimeltään Anna Stiina Eronen, on myös kirjoituksen mukaan syytetty vainajan silpomisesta kahdeksan vuotta aiemmin, eli 1907, mistä Anna oli suorittanut kahdeksan kuukauden vankeusrangaistuksen.¹⁴⁰

”Kiihtelysvaaran Voudin kylässä sairasteli taloll. Mikko Kettusen 70-vuotias appivaari Juho Eskelinen vanhuuden tautiaan heikkona sairaana talon saunassa. T. k. 5. päivän aamuna klo 8 ajoissa saapui taloon edellämainittu, paikkakunnalla noituudestaan tunnettu loisnainen¹⁴¹ Anna Stiina Eronen ja [...] pyysi saada [...] käydä saunassa sairasta vaaria katsomassa. Emäntä kuitenkin kielsi tämän jyrkästi. Kuten myöhemmin pidetyssä poliisikuulustelussa selvisi, oli eukon [...] kuitenkin nähty hyppäävän pirtin ikkunasta ulkosalle [...] ja seinävieriä kaarrellen menevän saunaan. Sieltä kotiin palannut emäntäkin hänet löysi sairaan pääpuolella jotakin touhuamassa, pääsemättä kuitenkaan selville siitä, mitä hän teki. Kun vasta eukon poistuttua käytiin vanhusta tarkastamaan, huomattiin akan iljettävän teon jäljet.

... Nyt akan mentyä häntä tarkastettaessa havaittiin sairaan toinen korvallinen ja kaula siltä puolelta aivan veriseksi. Kun veri oli pesty pois,

¹³⁸ Koskela, Punkeri, Tölli 1975, 23.

¹³⁹ Piirteitä 16-sataluvun taikauskosta Suomessa, L.P. *Helsingin Sanomat*, 20.7.1909.

¹⁴⁰ Taikauskoa Pohjois-Karjalassa, *Helsingin Sanomat* 23.10.1915.

¹⁴¹ Loiset olivat säätyjen (aatelisto, papisto, porvaristo, talonpojat) ulkopuolella oleva luokka, muita säätyjaon ulkopuolisia luokkia olivat torpparit, mäkitupalaiset ja palkolliset.

huomattiin selvästi, että terävällä aseella, arvatenkin veitsellä, oli vanhusparalta leikattu oikean korvan alapuolelta, poskesta ja kaulasta pyöreään soikea viipale nahkaa ja lihaa. Kysyttäessä vaarilta, joka oli niin heikkona sairaana, ettei liioin puhumaan eikä jäseniään liikuttamaan ollut kyennyt, olivatko rotat häntä purreet, sai sairas vain vaivoin vastatuksi: ”Eivät rotat”. Mutta enempiä ei hän enää jaksanut puhua vaan jo klo 11 samana aamuna kuoli...”¹⁴²

Kaikista näistä uutisista huolimatta, noitia ei 1900-luvun suomalaisen kuulunut pelätä. Taikauskolla on takapajuinen ja paheksuttava kaiku tämän alaluokan kirjoituksissa, kuten seuraavassa *Uudessa Aurassa* kesäkuussa vuonna 1900 ilmestyneessä kirjoituksessa, otsikolla ”Pelosta”.

”... Vaarallisia eläimiä, pahoja ihmisiä ja ohitse kiitäviä rattaita tulisi lasten peljätä ja siirtyä niiden tieltä; vaan jos lapset pelkäävät kummituksia, niin on siihen syynä nurinpuolinen kasvatus.

Lasten pelkoon on usein syynä myöskin taikausko, jota vielä on niin paljon kansamme keskuudessa. Ei ole ainoastaan mieletöntä vaan suorastaan synnillistä turvautua noituuteen tai uskoa, että määrättyistä päivistä vastaan tulevista ihmisistä tai eläimistä tahi muista sellaisista merkeistä elomme merkitys jollakin tavalla riippuisi. Sellaista ei usko se joka todella uskoo Jumalaan ja on antanut omat ja lastensa tiet Hänen käteensä.”¹⁴³

Noituuteen uskovia moititaan jumalattomuudesta, kuten myös aikoinaan noitia rangaistiin jumalattomuudesta. Jumalaa pelkäävän kansalaisen ei tule olla taikauskoinen ja kaiken lisäksi siirtää tätä pakanallista asennettaan jälkikasvuunsa. Lapsensa noituutta pelkäämään kasvattanut vanhempi on epäonnistunut työssään. Taikauskoon halutaan ehkä kirjoituksilla puuttua ja oikaista ihmisiä ymmärtämään, ettei noituutta ole, eikä siihen ole sopivaa uskoa. Ihmisiin saatettiin vedota käyttämällä keinoina uskontoa tai sivistystä. Jumalapelkäävän ihmisen ei ole

¹⁴² Taikauskoa Pohjois-Karjalassa, *Helsingin Sanomat* 23.10.1915.

¹⁴³ Pelosta, *Uusi Aura* 30.06.1900.

soveliasta uskoa noituuteen ja ajatella ihmisillä olevan moisia voimia vaikuttaa Jumalan tahtoon.¹⁴⁴

Eräessä *Uudessa Aurassa* julkaistussa kirjoituksessa käydään läpi Alavuden käräjillä käsitelty ”puoskaroimisjuttu”, jossa mäkitupalaisen vaimo, 70-vuotiasta Sofia Mäenpää, syytetään ihotautien parantamisesta ”noitumisella ja puoskaroimisella”. Oikeudenkäynti käydään kirjoituksessa tarkkaan läpi ja esille nousee noituuksissa käytetty 300 vuotta vanha Raamattu, Sofian unessa saamat ohjeet sairauksien parantamiseen, hoidosta peritty maksu (50 pennistä yhteen markkaan sisältäen voiteet ja hoidon).¹⁴⁵

Sofia vakuutti hoitaneen sairauksia vain luonnollisin keinoin kuppaamalla, hieromalla ja hauteilla. Syyttäjän todistajista ei löytynyt noituudesta todisteita mutta korkeista hinnoista kyllä. Syytetyn todistajat puolustivat Sofialle saaneensa parannuskeinon moneen vaivaan. Oikeus tuomitsi Sofia Mäenpään 20 markan sakkoon luvattoman lääkärinammatin harjoittamisesta, mutta syyte noituudesta kumottiin.¹⁴⁶ Sofia olisi kenties voinut välttää oikeudenkäynnin hinnanalennuksilla. Tämä kirjoitus luetaan kansanvalistamisen alaluokkaan, sillä se vaikuttaa pyrkineen riisua tämän tarinan mystisyydestä kertomalla Sofian luonnollisista parannustavoista ja lopettamalla sanoihin ”syyte noituudesta kumottiin”¹⁴⁷. Tämä ei siis lopulta ollut noitaoikeudenkäynti, vaikka Sofialle noituudesta syytettiin. Kirjoituksessa on kuitenkin hyvin neutraali ote, eikä niinkään valistava. Se on enemmän tapahtuneen raportointia, mutta vaikutus voi mahdollisesti olla valistava.

Satakunnassa noituudesta valistetaan kärkevämmiin sanankääntein. Kyseessä on tapaus, jossa torpparilta on kadonnut lehmiä ja kovasti, mutta tuloksetta, etsittyään joutui hän myöntämään tappionsa ja päätti ”turvautua korkeampiin voimiin” ja suunnata seudun tietäjän luo.

”Tämä suostuikin sovitukselta maksusta käyttämään suurta henkeään päästäkseen miehen pälkähästä. Tietäjä teki taikojaan, luki monet ja visut

¹⁴⁴ Kuten esimerkiksi: Pelosta, *Uusi Aura* 30.06.1900: ”Ei ole ainoastaan mieletöntä vaan suorastaan synnillistä turvautua noituuteen tai uskoa, että määrättyistä päivistä vastaan tulevista ihmisistä tai eläimistä tahi muista sellaisista merkeistä elomme merkitys jollakin tavalla riippuisi. Sellaista ei usko se joka todella uskoo Jumalaan ja on antanut omat ja lastensa tiet Hänen käteensä.”

¹⁴⁵ Puoskaroimisjuttu Alavuden käräjillä, *Uusi Aura* 10.9.1908.

¹⁴⁶ Puoskaroimisjuttu Alavuden käräjillä, *Uusi Aura* 10.9.1908.

¹⁴⁷ Puoskaroimisjuttu Alavuden käräjillä, *Uusi Aura* 10.9.1908.

loitsut – ja katso: noidalle selvenee lehmien salainen olinpaikka. Hänen oraakkelivastauksensa kuului: lehmät ovat järven rannalla.

Noita tosin jätti kaikkiviisaudessaan ilmoittamatta, minkä järven rannalla ja missä päin lehmät olivat. Ne olivat vaan yksinkertaisesti järven rannalla. Ja aivan oikein. Seudulla on suuri järvi ja sen rannalta lehmät vihdoin pitkien hakemisien jälkeen löydettiin...

...Onhan selvä, että lehmät viidettä viikkoa kestäneessä helteessä oleskelevat ”järven rannalla” kun kerran sellaista on lähellä.

Tapaus on kuitenkin yhtä kaikki lujittanut torpanmiehen luottamusta noituuden ihmeitätekevään voimaan. Mutta Tuppuraisethan saavat aina Tappuraisista takausmiehensä! – Satak. San.”¹⁴⁸

Omaehtoista kokemusta noituuden kohtaamisesta kirjoittajilta löytyy, ainakin melkein. Ylioppilas Väinö Kallio kertoo laulunkeräysmatkaltaan tarinan Kuusjoelta.

”... Eräs tuli ja selitti, että eräs Kulmalan Miina jossain takamailla osaa takoja ja loitsuja vaikka kuinka paljon. Näitä minun ei oikeastaan ollut määrä koota, mutta mitäs siitä, lisänä rikka rokassa.

Lähdin oppaan seuraamana Kulmalaan. Oikeaan osattiin, mutta taioista ja loitsuista ei tavattu jälkeäkään. Muija selitti vaan, ”ettei hän oss iit ja ällä yhten tällä”. Arvelin hänen ajattelevan itseksensä näin:

”Minä olen ristitty ihminen enkä mikään noita. Enkö ole koko ikäni elänyt Herran pelvossa. Nyt vanhoilla päivillä ruvetaan epäilemään noituudesta.”

Jälkeenpäin kuulin, että hän oli uhannut haastaa oppaani oikeuteen, kun tämä muka oli sanonut häntä noidaksi. Joku kuitenkin selitti hänelle asian oikean laidan, joten oikeuden käynti raukesi...”¹⁴⁹

Noitaa eikä noituuksia Kallio ei löytänyt ja tarinakin toimii varoittavana esimerkkinä oikeusjutun mahdollisuudesta, jos lukija kävisi väärää henkilöä noituudesta epäilemään.

¹⁴⁸ Pieniä tietoja, *Uusi Aura* 3.8.1909.

¹⁴⁹ Kuusjoki, *Uusi Aura* 17.7.1910.

Ahvenanmaalla tapahtuneista noituksista kirjoittaa ”D.K.” Uudessa Aurassa vuonna 1901 seuraavan tarinan, jonka hän mainitsee kuulleensa ”äskettäin”. Kyseessä on siis tuore tarina.

”Niin, se oli muuan maanviljelijä, jonka karjaa alkoi vaivata ähkytauti. Siitä luuli hän heti, että se paholainen oli ruvennut ratsastamaan hänen lehmillään ja tahtoi ottaa selkoa, ken oli syyppä siihen, että tuo maailman herra¹⁵⁰ oli asuinpaikakseen valinnut hänen navettansa, - toisin sanoin, ken oli sen sinne vienyt. Ensiksi oli otettava selko, oliko syyllinen mies tahi nainen. Asiasta suoriuduttiin siten, että emäntä navetassa riisui yltään sekä hameen että paidan ja häälytteli niitä lehmäin silmien edessä. Olisivatpa nuo nyt tuosta säikähtyneet, olisi syy ahdettu naisen niskoille, mutta kun ne tämän koetuksen kestivät aivan tyynenä, päätettiin syyllinen miessukuun kuuluvaksi. Varmuuden vuoksi riisui kuitenkin isäntä housunsa ja teki niillä samat temput kuin emäntä äsken hameellaan. Kun niitä sitten lehmät sekä pelkäsivät että kahistuivat, ei ollut asiassa epäilemistäkään. Sitä ennen oli isäntä kuitenkin veitsi kädessä navetassa huitoillut ympärilleen minkä oli jaksanut useana yönä peräkkäin, joten hänen oman vakuutuksensa mukaan olisi siellä jo pitänyt olla paholaisen raatoja paikat täynnä. Mutta kun ei niitä siellä toki näkynyt yhtään, oli ryhdyttävä tähän uuteen keinoon peikkojen häätämiseksi.

No niin, nyt olisi saatava selko missä päin väärintekijä olostaa. Pulmasta päästiin siten, että asetettiin puntari johonkin nuoran päähän vapaasti killumaan. Puntarin nokkaan asetettiin pussi, joka sisälsi elukoiden korvia ja sarvia sekä karvoja y. m. ja painopuoleen kiinnitettiin jonkunmoinen vasikan häntä. Ja kun tuo laitos nyt pantiin liikkeelle, niin osoittaisi tuo vasikan häntä pysähtyessään syyllistä yhtä varmasti kuin kompassin neula pohjoista. Viimein se pysähtyi ja jäi osoittamaan mainitun poliisin asuntoa. Siis oli poliisi syyllinen, mutta – ikävä kyllä – vielä vähän epävarmasti.

Siitä tuli isännälle asiat mustalaisten luokse, jota joukkoa silloin sattumalta majaili siinä läheisyydessä. Ne heti olivat auliita auttamaan ja saattamaan

¹⁵⁰ ”Maailman herralla” tarkoitetaan Paholaista, sillä Paholaisen katsotaan olevan tämän maailman (konkreettisen maailman) jumala tai herra. – Raamattu 2. korinttolaiskirje, 4:4.

syllisen ilmi, mutta määräsivät 30 mk. maksuksi. [...] Tämä ei asian selvitykseksi kumminkaan tehnyt muuta kuin sanoi jonakin määrättyinä päivänä klo 12 syllisen tulevan hänen taloonsa, jolloin isännän vain tarvitsisi sitä hyvästi haukkua ja silloin ottaisi paha henki mennäkseen. Kysymyksessä olevaa päivää odotti isäntä kuin Uoti joulua ja vielä kiihkeämmin määrättyä kellon lyöntiä. Se viimeinkin valkeni se päivä ja löi se tunti, mutta eipäs kuulunutkaan ketään tulevaksi, ei syllistä paremmin kuin syytöntäkään, ja niin meni kolmekymmentä markkaa kuin kuumille kiville. Oli kuitenkin tässä tukalassa tilassa se hyvä puoli, että epäluulonalaisen 12-vuotias poika kävi talossa tänä merkkipäivänä. Siitä sai karjanomistaja sitten kuitenkin niin paljon tukea asialleen, että uskalsi lähteä siitä poliisille puhumaan. Tämä kuultuaan asian alkoi nauraa, että oli vähällä katketa, sekä neuvomaan isäntäämme kääntymään saatavissa olevan eläinlääkärin puoleen.”¹⁵¹

Tässä kirjoituksessa on selvä humoristinen sävy. Ahvenanmaan kirjeenvaihtaja haluaa huvittaa lukijoita omien sanojensa mukaan hausalla tarinalla, eikä tämän kirjoituksen viihdearvoa voikaan kiistää. Noituusepäilyille voidaan huvittuneena naureskella, varsinkin kun noituudesta syytetään paikallista poliisia ja varmistus tälle on saatu kekkuloimalla ilkosillaan ”lehmäin silmien edessä”. Paholaisenkaan uhka on toki tälle ahvenanmaalaisparille ollut todellinen, ja heitä ei asia varmasti ole naurattanut, mutta toimituksen parissa noituuden uhka ei huolestuta enää samalla tavalla kuin maaseudun väkeä. Lehden noituuskuvalla tällä lienee ollut keventävä vaikutus; noituudelle voi naureskella tässä tapauksessa, kun esimerkiksi eläimiä ei ole vahingoitettu.

Erityisesti tämän alaluokan tapauksissa on havaittavissa jonkinlainen murroskohta noituuskossa Suomessa. Koulutetut henkilöt, joka lehtien toimituksestakin vastasi,¹⁵² näkee taikauskon ja noituuden joko hupaisana maaseudun väen hapatuksena, tai huolestuttavana barbaarisena jäänteenä pimeämmistä ajoista. Voidaan päätellä, että noituudesta vieraantuminen on ollut suomalaisille pitkä ja kivinen tie, jossa edellä ovat kulkeneet koulutetumpi väestö ja perässä maaseudun

¹⁵¹ Kirje Ahvenanmaalta, D.K., *Uusi Aura* 04.05.1901 ja 07.05.1901.

¹⁵² Vuorio 2009, 20.

väki, joilla vanhat tavat ja uskomukset ovat istuneet ilmeisen tiukassa, jopa 1900-luvulle saakka. Tämän luokan tekstit olivat paikallisia uutisia, ja tästä johtuen tämän alaluokan jakauma kuvaa myös noituuden esiintymisen suhdetta maantieteelliseen sijaintiin. Turun lähialueilla noituusuutisia julkaistiin huomattavasti enemmän kuin Helsingin ja Tampereen ympäristössä. Oliko noituus Varsinais-Suomen maaseudulla yleisempää kuin nykyisellä Pirkanmaalla ja Uudellamaalla vai kirjoitettiin siitä vain enemmän lehtien palstoilla?

6. Noituus maailmalla

Kaikki noituusaiheiset kirjoitukset *Helsingin Sanomissa*, *Uudessa Aurassa* tai *Aamulehdessä* eivät suinkaan rajoittuneet vain kotimaisiin aiheisiin. Erityisesti *Helsingin Sanomat* kirjoittaa ulkomailla tapahtuvista asioista, ulkomaihin liittyviä noituusaiheisia kirjoituksia löytyi yhteensä kymmenen 46 kirjoituksesta. *Uusi Aura* sisälsi tutkimiltani vuosilta viisi Suomea käsittelemättömän noituusaiheisen kirjoituksen ja *Aamulehti* kahdeksan. Sekä *Helsingin Sanomat* että *Aamulehti* julkaisivat seuraavan kirjoituksen lokakuussa 1912.

”Pohjois-Albania, raakalaismaa.

’Barbaariseksi Europaksi’ on kerran eräs tunnettu italialainen sanonut Pohjois-Albaniata ... Maa on hirvittävää vuoristoa. Harva tutkimusretkeilijä on siellä käynyt. Sellainen uskallikko on kuitenkin ollut unkarilainen tiedemies Nopcsa, joka kertoo Pohjois-Albaniasta m. m.:

... Sivistys on turhaan koettanut tunkeutua tähän maahan. Puolisivistyneitä siellä täällä jo on, mutta ne ovat kahta huonompia kuin aivan sivistymättömät, sillä he ovat omaksuneet muukalaisilta ainoastaan heidän paheensa. Heistä on tullut turkkilaisen itsevallan parhaita käytyreitä. – Teitä ei ole; ainoat välttävät kulkutiet, joet, ovat yleensä sillattomia, ja mistä siltoja löytyy, on ne laskettu niin rappiolle, että tulvat hävittävät niistä toisen toisensa jälkeen. Terveystenhoito supistuu melkein pä noituuteen. Ja noituuden täydennyksenä on papisto, joka on äärettömän tietämätöntä, raakaa, siveetöntä ja siivotonta, olipa se mitä uskonkuntaa tahansa. Eivätkä muhamettilaisetkaan tässä ”barbaarisessa Europassa” ole oikeita muhamettilaisia, aivan kuin kristitytkään eivät ole oikeita kristittyjä. Kirkoissa ja moskeoissa käydään pari kertaa vuodessa: muun ajan ovat jumalanhuoneet talleina tai heinälatoina.”¹⁵³

¹⁵³ Pohjois-Albania, raakalaismaa. *Helsingin Sanomat* 22.10.1912 ja *Aamulehti* 29.10.1912.

Tutkimuksessa käytetyissä lehtikirjoituksissa noituuden yhteydessä vieraista kulttuureista ja tavoista puhuttaessa sävy on nykystandardeilla hyvin epäkorrekti. Tämä sekä *Helsingin Sanomissa* että *Aamulehdessä* julkaistu Pohjois-Albanian oloista kertova lehtikirjoitus on silti kärkkäimmistä päästä. Noituus yhdistetään Pohjois-Albanian väitettyyn terveydenhoidon takapajuisuuteen. Puoskarointia arvostellaan tosin Suomessakin. Tämä Pohjois-Albaniaa koskeva teksti on todennäköisesti kaikkein epäkorrektein kirjoitus, jota tutkielmassa käytettiin. Loukkaavia ja puolueellisia sanankäänteitä ei toimittaja ole säästellyt, vaan päinvastoin, kirjoittaja tuntuu nimenomaan haluavan antaa Albaniasta mahdollisimman takapajuisen kuvan. Puolueettomuus ei kuitenkaan kuulunut sanomalehtien toimintaperiaatteisiin 1900-luvun alussa. Moni lehti oli sitoutunut tiettyyn aatteeseen tai puolueeseen ja lehtien palstoilla avoimesti riideltiin ja väiteltiin kirjoittajille tärkeistä aiheista.¹⁵⁴ Lisäksi edelleen 1900-luvullakin vallalla olivat myös kolonialistiset näkemykset vieraista kulttuureista ja kansoista. Tällaisen kulttuurin ollessa vallalla sanomalehtimaailmassa, ei toisaalta ole ihme, ettei asioista puhuta aina kovin korrektein tai edes asiallisin termein.

Alla on *Helsingin Sanomissa* julkaistu ”Kirje Kongosta”, lehdessä otsikoituna ”Leopoldvillen kaupunki”. Kyseessä on Léopoldvillen kaupunki, nykyinen Kinshasa, Kongon demokraattisen tasavallan suurin kaupunki, jonka väkiluku on tällä hetkellä 14,5 miljoonaa. Vuonna 1913 *Helsingin Sanomien* kirjeenvaihtaja on kuvaillut Kongoa seuraavalla tavalla:

”... Maani on yksi monista noituususkonlahkoista täällä. Sen päämies on Butassa kaukana Afrikan sydänmailla. Se on levinnyt laajalti Uellen piirissä ja on sillä lähettiläitä kaikissa isoimmista kylissä. Lähettiläät vastaanottavat tulokkaita Maanin suojelukseseen. Uusi tulokas viedään jonkun pikkujoen rannalle. Sitten etsitään määrätynlainen liaanikeppi, joka kaareksi taivutettuna pistetään joen pohjaan niin että kaaren yläosa jää veden pintaan. Tulokkaan on nyt käytävä veden alla tuon portin 6 kertaa Maanin papin avustamana, joka samalla antaa hänelle uuden nimenkin. Maksu papille on 4-6 sylttä kangasta. Sitten annetaan kastetulle ”bingu” – pari pientä puupalasta, joita on kannettava nuorassa joko käsivarressa tai sääressä. Nyt

¹⁵⁴ Jensen-Eriksen, Mainio, Hänninen 2019, 34.

on hän Maanin suojeluksessa, toisten tai'at eivät häneen tehoa, hänen puolisonsa ei tee aviorikosta, sodassa hän ei haavoitu, myrkkyy ja taudit eivät hänelle mitään mahda. Ainoastaan vanhuuden heikkoudesta voi kuolema tulla.”¹⁵⁵

Tästä maani-”noituususkonlahkosta” on vaikeaa löytää tietoa. Monissa sanomalehtikirjoituksissa sanoja ja nimiä on kirjoitettu väärin, joko latojan toimesta, kirjoittajan omasta virheestä tai kirjoitusasun muutoksesta johtuen. Kyseessä voi olla väärä kirjoitusasu tai vain vähemmän tunnettu pieni uskonto.

Suosittua on ollut kuvailla Suomen ulkopuolista elämää sivistymättömänä ja takapajuisena ja siksi myös korostaa noituuden rehottamista näissä maissa. *Uudessa Aurassa* kirjoitetaan tohtori Edward Westermarckin tutkimusmatkoista Marokkoon, jossa tämä erityisesti tutki marokkolaisten uskonnollisia käsityksiä ja noituutta. Lisäksi mainitaan Marokon huono infrastruktuuri ja varkaita vilisevä maasto. Kuitenkin marokkolaisten mainitaan olleen ystävällisiä tutkijalle, vaikka tekstin mukaan hallituksensa kanssa riitaisissa väleissä ovatkin.¹⁵⁶ Marokosta kirjoitetaan neutraalimmin kuin muista maista. Albania on saanut osakseen kenties kärkevimmit sanankäänteet. Venäjältä kirjoitetaan ”Kapanakin” kylän asukkaiden tehneen sopimuksen armenialaisen miehen kanssa siitä, että tämä loitsuin suojaisi heidän kyläänsä raesateilta, jotta kyläläisten viljelykset säästyisivät. Toimittaja kommentoi asiaa kirjoittamalla lopuksi ”Ovela armenialainen oli tehnyt edullisen kaupan, sillä ainahan voi sattua vuosia, jolloin ei raesateita tule”.¹⁵⁷

Osa noituus maailmalla -alaluokan teksteistä käsittelevät itse asiassa Suomea, mutta ulkomaalaisten näkökulmasta. Nämä kirjoitukset sisällytettiin kuitenkin tähän alaluokkaan, sillä Suomen ulkopuolelta tuleva tieto on olennainen osa näitä kirjoituksia.

”Suomalaiset ovat ammoisista ajoista asti olleet noidan maineessa naapureidensa keskuudessa. Muinaisessa norjalais-islantilaisessa kirjallisuudessa on useita kertomuksia suomalaisten noituudesta. Myöskin Venäjällä on suomalaisten noitataito ollut tunnettu. Luonnollista on, että

¹⁵⁵ Leopoldvillen kaupunki, *Helsingin Sanomat* 12.10.1913.

¹⁵⁶ Pieniä tietoja, *Uusi Aura* 2.12.1902.

¹⁵⁷ Venäjältä, *Uusi Aura* 30.7.1910.

huhu suomalaisista noidista levisi naapurikansojemme keskuudesta kauvemmaksikin. ... suomalaisille on annettu noidan epiteetti Puolassakin. ... s. 515 muistetaan ”noituudentaitoisia suomalaisia” (chárákterniki Finn).”¹⁵⁸

Tämä *Uuden Auran* kirjoitus ei ole ainoa, jossa puhutaan suomalaisten noituuden maineesta ulkomailla. *Helsingin Sanomissa* julkaistiin kirjoitus 1909, jossa arvosteltiin vuonna 1904 ilmestynyttä *Jordens folk* -nimistä H. N. Hutchinsonin toimittamaa teosta ja erityisesti sen suomalaisia käsittelevää osuutta. Teos kertoo suomalaisista seuraavaa:

”Eräässä toisessa kohden hän kertoo mitenkä kristinusko kansan alhaisempien luokkien keskuudessa ei vielä ole täysin onnistunut poistamaan entistä taikauskkoa ja uskoa noituuteen, ja jatkaa sitten jotenkin seuraavalla tavalla: ’Omituinen karhun kunnioittaminen on heidän keskuudessaan yleinen. Tätä eläintä pidetään ikään kuin jonkinlaisena jumaluusolentona. Se hallitsee kaikkia henkiä ja on sillä yliluonnollinen valta ja voima. Suomalainen poppamies, jonka arvellaan pystyvän taikuuksillaan ja noitatempuilla saamaan aikaan kauniin tahruman ilman, on puoleksi mies, puoleksi nainen. Hän voi ottaa silmän päästään ja syödä sen tahi sallia pyssynkuulan ammuttavan läpi päänsä, ollen siitä huolimatta yhtä hyvissä voimissa.’”¹⁵⁹

Tätä ei *Helsingin Sanomien* närkästynyt toimittaja purematta niele, vaan toteaa, että teos on ”häpeäksi toimittajilleen, häpeäksi kustantajalleen”. Kyseinen kirjoittaja ei kenties ole kirjoittanut tässä luvussa käsiteltäviä muita kirjoituksia, mutta lehdessä esiintyvä kaksinaismoralismi on melkein pä huvittavaa. Albaniaa nimitetään raakalaismaaksi, mutta suomalaisten karhunpalvontaa ei anneta arvostella. Teoksessa mainitaan myös, että osa suomalaisista asuu maakuopissa, minkä kertomisen toimittaja tuomitsee olevan ”täysin omiansa todistamaan kirjoituksen perin kurjaa laatua”. Helsingissä ei toisaalta ehkä ollut kuultu Porin kuoppakaupungista¹⁶⁰, johon tämä teos saattoi tällä maakuoppa-asialla viitata.

¹⁵⁸ Suomalaiset noidan maineessa, J. J. Mikkola, *Uusi Aura* 7.4.1906.

¹⁵⁹ Pikku uutisia, *Helsingin Sanomat* 07.02.1909.

¹⁶⁰ Porin 1852 palon jälkeen köyhimmät porilaiset kaivoivat maakuoppa-asumuksia palaneiden asuntojensa tilalle kuudenteen kaupunginosaan. Kuoppakaupunki säilyi Porissa jopa 1890-luvulle asti. – Esko Sala, Porin kuoppakaupunki katosi vasta sata vuotta sitten, *Helsingin Sanomat*, 20.10.1993.

7. Mitä alaluokat kertovat sanomalehtien noituuskuvasta?

Noituuskuva ”Noituus historiallisesti” -alaluokassa edustaa pitkälti kenties tunnetuinta noituuskuvaa, sillä useimmat tämän alaluokan tekstit sijoittuvat noitavainojen aikakaudelle 1600-luvulle. Alaluokan kirjoituksiin lukeutuu kuusi pidempää tutkimuksellista esitystä noitavainoista, jotka sisältävät myös lukuisia tarinoita noitien toimista Suomessa. Noituuskuva ei tässä alaluokassa juurikaan eroa noitavainoista tehtyjen tutkimuksien esittämästä noituuskuvasta; noita oli pahuuksia naapureilleen aiheuttava (yleensä) nainen, joka oli läheisissä tekemisissä paholaisen ja pahojen voimien kanssa. Noidat kuitenkin kuuluvat näissä tarinoissa kauas menneisyyteen, vaikka jotkut kirjoitukset mainitsevatkin noitauskoa ”aina meidän päiviimme asti”¹⁶¹ olleen olemassa.

Kenties yllättävin tulos tutkimuksessa oli se, miten voimissaan noituus tuntuu olleen Suomessa vielä vain sata vuotta sitten. Uutisia noituuden harjoittamisesta 1900–1920-luvuilla esiintyy kaikissa kolmessa sanomalehdessä, joita tutkimus käsitteli. Vanhat uskomukset ja tavat olivat kaupungissa ja akateemisen väen keskuudessa arvosteltuja, mutta maaseudulla tietäjät, puoskarit ja noidat toimivat vielä 1900-luvun alussakin säännöllisesti ja ylittivät myös uutiskynnyksen paikallisissa sanomalehdissä. Tällaisiin kirjoituksiin en odottanut törmääväni ainakaan näin suurissa määrin, kun ryhdyin lukemaan lähteitani. Mitä tämä siis kertoo noituuskuvasta sanomalehdissä ja yleisesti Suomessa 1900–1920-luvuilla?

Kuten sitaateista on huomattavissa, toimittajat eivät usein suhtautuneet noituutta koskeviin uutisiin edes neutraalisti. Usein noituuteen liittyvissä kirjoituksissa on nähtävissä toimittajan joko epäillyn noidan tekoihin liittyvä tuomitseva tai toisinaan huvittunut asenne. Kuten jo aikaisemmin tuli ilmi, sanomalehtien tyyliin ei kuulunut puolueettomuus ja neutraalius vielä 1900-luvun alussa,¹⁶² joten toimittajien omat mielipiteet näkyvät väistämättä enemmän verrattuna nykytoimittajiin. Kirjoituksiin vaikuttivat tietysti myös ajan vallitsevat moraalikäsitteet ja kristillinen maailmankuva, kuten nykypäivänäkin. Noituuskuva on siis väritynyt toimittajien

¹⁶¹ Noidista, *Uusi Aura*, 3.3.1912.

¹⁶² Jensen-Eriksen, Mainio, Hänninen 2019, 34-35.

omien mielipiteiden mukana. Noituuskuva on "Noituus kylällä" -alaluokassa kahtiajakautunut. Yhteistä mielikuvalle on kuitenkin se, että noituutta esiintyy sivistymättömän maalaisväestön keskuudessa. Noituuskuva eroaa siinä, että se on toimittajasta riippuen nähty joko huvittavana tai pöyristyttävänä. Esimerkiksi kirjoituksessa "Noituutta vai mitä?"¹⁶³ kirjoituksessa kuvattu teko kuvaillaan epäkristilliseksi ja raukkamaiseksi, mutta "Kirje Ahvenanmaalta"¹⁶⁴ kuvailee noituustapausta "hauskaksi jutuksi" ja keskittyy muutenkin tapauksen huvittaviin puoliin, kuten lehmän pelästyttämistä esiintyen alasti sen edessä. Meneillään on 1900-luvun alussa ollut eräänlainen murroskausi, joka jakaa asenteita noituuteen kaupunkien sivistyneiden ja maaseudun väen välillä. Maaseudulla noituustapauksia esiintyi edelleen vuosittain ja kaupungissa näitä uutisia päiviteltiin järkyttyen toisinaan tekojen raakuudesta, toisinaan niiden sivistymättömyydestä ja joskus noituuksia pidettiin jopa huvittavina.

"Noituus näyttämöllä" -alaluokka sisälsi vain taikailtamainontaa sanomalehdistä. Kuten tutkimuksessa on jo esitetty, 1800-luvun lopulla alkanut spiritismi- ja mystiikkainnostus poiki lukuisia meedioita ja näyttämötaikureita, jotka järjestivät julkisia ja yksityisiä istuntoja, joissa otettiin yhteyttä henkiin tai tehtiin taikatemppuja yleisölle. Tämä on alaluokka, jossa noituus-termi ei ole ehkä täysin osuva, sillä spiritismi on oma, noituudesta irrallinen, osa-alueensa. Spiritismin tarkoituksena on olla yhteydessä henkiin tai vainajiin, mutta nämä iltamat, joissa spiritismiä mainostettiin, mainostettiin myös "noitatemppuja" tai muuten vain "noituutta". Noituuskuva siis laajenee tässä alaluokassa kenties tarkoittamaan myös näyttämötaikuutta, yhteydenottoja henkiin ja muita spiritististä toimintaa. Noituus ei välttämättä enää merkinnyt vain perinteistä shamanismia, kansanparannusta ja paholaisen kanssa juhlintaa pääsiäisyönä, vaan merkitys laajeni.

Noituus on kiinnostanut toimittajia (ja oletettavasti lukijoitakin) historiallisessa mielessä, teemana näyttämötaiteessa ja kirjallisuudessa, mutta myös noituusaiheissa jutuissa ulkomailta. Teemoina toistuvat informatiivisuus, mainonta, ja shokeeraavuus tai pelottavuus. Esoterian, okkultuurin ja spiritualismin ollessa muotia, tällaiset kirjoitukset ovat voineet lisätä lehden myyntiä ja lukijoiden

¹⁶³ Noituutta vai mitä? *Uusi Aura*, 5.3.1902.

¹⁶⁴ Kirje Ahvenanmaalta, D.K., *Uusi Aura* 04.05.1901 ja 07.05.1901.

kiinnostusta. Tutkielmaa varten tutkittujen sanomalehtikirjoitusten noituuskuvassa vaihtelivat perinteiset suomalaiset parantaja-¹⁶⁵ ja shamaanikuvat, noitavainojen aikainen naapureille paha aiheuttava noita-akka¹⁶⁶, palveluitaan kauppaava ennustaja tai istuntoja järjestävä spiritisti¹⁶⁷, jonkin kaukaisen maan tervehdystavat¹⁶⁸ ja Albaniassa lääkärin virkaa toimittava noitatohtori¹⁶⁹.

¹⁶⁵ Piirteitä 16-sataluvun taikauskosta Suomessa, L.P., *Helsingin Sanomat*, 20.7.1909.

¹⁶⁶ Yleisiä paikkakunnan uutisia, *Uusi Aura* 05.03.1902.

¹⁶⁷ Kauttakulkumatalla Pietariin annetaan, *Aamulehti* 5.9.1907; Faustilta, *Aamulehti* 15.2.1911.

¹⁶⁸ Taidehistoriallinen esitelmäsarja, *Helsingin Sanomat* 28.9.1919.

¹⁶⁹ Pohjois-Albania raakalaismaa, *Helsingin Sanomat* 22.10.1912 ja *Uusi Aura* 29.10.1912.

8. Johtopäätökset

Millaista kuvaa lehdistö siis välitti noituudesta ja noidista 1900-luvun alun Suomessa?

Lopputuloksena voidaan sanoa, että tässä tutkielmassa käytettyjen lehtikirjoitusten perusteella, sanomalehdistö ei tarjoa ainakaan yksipuolista kuvaa noituudesta, noidista tai suomalaisten suhtautumisesta noitiin tai noituuteen. Lehdissä vilisee mainoksia taikailloista ja samalla sivulla arvostellaan noituudella pelottelevia vanhempia, kerrotaan uutisia noitien kajoamisesta naapurien hevosiin ja arvioidaan uusia noitatutkimuksia. Noituus on puhuttanut toimittajia paljon 1900-luvun alussa, mutta mielipidelatautuneita ovat ainoastaan uutiset noitien edelleen tekemistä pahuuksista yhteisössä ja niin ikään ulkomailla elävät noitaperinteet. Kyseinen mielipidelataus näissä kirjoituksissa on tuomitseva vanhanaikaisia ja paikoin julmia käytäntöjä kohtaan.

Noituuden historiasta on julkaistu pitkiä kirjoituksia¹⁷⁰, jotka nousevat kattavuudessaan ja objektiivisuudessaan esiin. Historiallisesta ja sivistävästä näkökulmasta kirjoitetut tekstit olivat lähestulkoon puolueettomasti kirjoitettuja, tarkoituksena välittää tietoa lukijoille varmasti toimittajaakin kiinnostaneesta aiheesta. Historiallisten kirjoitusten ohella lehdissä julkaistiin lukuisia mainoksia näyttämötaikuusesityksistä, pieniä uutisia edelleen syrjäkylillä harjoitetusta noituudesta ja jonkin verran puhuttivat myös mielenkiintoiset asiat ulkomailta.

Noituudella ei ollut enää 1900-luvun alussa näihin todisteisiin nojaten kovin mustavalkoista kuvaa julkisuudessa. Noituus ja mystiikka kiinnostivat ihmisiä; siitä on todisteena taikaillat ja noituutta käsittelevät teatteriesitykset, kirjat ja lehtiartikkelit. Noituutta ei ehkä enää pidetty pahana samasta syystä kuin muutamia satoja vuosia aiemmin, mutta silti noituuteen uskomista ei pidetty sivistyneen henkilön ominaisuutena. Jos 1600-luvulla, noitavainojen riehuessa pahimmillaan, noituus oli rikos Jumalaa ja kristinuskoa vastaan, 1900-luvulla suhtautuminen

¹⁷⁰ Esimerkiksi kolmiosainen ”Piiirteitä 16-sataluvun taikauskosta Suomessa” -juttusarja *Helsingin Sanomissa* sekä ”Noidista”, *Uusi Aura*, 13.7.1915, sekä samalla otsikolla kulkenut eri kirjoitus *Uudessa Aurassa* 3.3.1912. Myös *Aamulehdessä* pitkä kirjoitus ”Pimeyden valtaa”, 6.4.1902.

noituuteen oli muuttunut. Noituuteen suhtauduttiin nyt myös sivistymättömän maalaisen taikauskona tai uutena muotivillityksenä.

Työn otsikkoon halusin tiivistää sen, mistä tutkielmassa lopulta oli kyse. Kaikkien sanomalehtikirjoitusten perusteella paikoin Suomessa tuntuu usko noituuteen istuneen vielä 1900-luvullakin tiukassa. Hätämaan tietäjän tapauksessa osoittautuu, että hädän hetkellä sellainenkin henkilö, joka ei normaalisti ollut taikauskoinen, saattoi turvautua noituuteen. Noituus ei liene poistumassa ihmisten elämästä vielä 2020-luvullakaan. Edelleen työilmoituksissa haetaan selvänäkijöitä palvelemaan puhelimitse tai televisiossa, vaihtoehtolääketiede ja New Age -henkisyys leviävät maailmalla ja jatkuvasti julkaistaan lisää fantasiaviihdettä, jossa noituus ja taikuus ovat merkittävässä osassa.

Nykymediassa sisällön houkuttelevuus on asia, jolla kilpaillaan erityisesti sosiaalisessa mediassa, mutta myös perinteisessä mediassa. Mielenkiintoiset otsikot saavat eniten avauskertoja nettijulkaisuissa, mikä myös tarkoittaa suurempaa rahallista voittoa. Sen vuoksi otsikoilla ja kuvakkeilla saatetaan jopa huijata yleisöä liioittelemalla tai johtamalla lukijoita tai katsojia harhaan julkaisun todellisesta sisällöstä. Julkaisut pärjäävät paremmin, mitä enemmän niillä on avaus- tai katsontakertoja. Järjestelmä ei ollut aivan samanlainen sata vuotta sitten, mutta periaate oli sama. Lehtiä myytiin enemmän, mikäli otsikot olivat mielenkiintoisia. Voidaan pohtia, kirjoitettiinko noidista ja muista jännittävästä aiheista lukijoiden mielenkiinnon vangitsemisen toivossa. Olivatko noitajutut myyviä?

Tutkimusta tehdessäni mieleeni nousi kysymyksiä huomattavasti enemmän kuin löysin vastauksia. Median noituuskuva ajalla, jolloin valtaosa ihmisistä oli elänyt valistuksen jälkeistä tieteellisempää aikaa jo sukupolvien ajan, on melko koskematon historian osa-alue, ja toivottavasti tulevaisuudessa tälle kentälle eksyisivät muutkin mediasta ja noituudesta kiinnostuneet.

9. Lähteet:

Alkuperäislähteet:

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.

digi.kansalliskirjasto.fi

Aamulehti 1900–1920.

Helsingin Sanomat 1900–1920.

Uusi Aura 1900–1920.

Käännetyt näköispainokset:

Kramer, Heinrich *Malleus Maleficarum*, Speyer, 1487. (alkuteos) suom. Vesa Suomalainen, Tallinna Raamatutrükikoda OÜ, 2014.

Musta Raamattu, Hällström, Jon & Salakirjat – kustantamo, esipuhe: T. M., suom. Jon Hällström. Bookwell Oy, Juva 2012.

Tutkimuskirjallisuus:

Arajärvi, Kirsti: *Aamulehti I 1881–1914*, Tampereen Kirjapaino-osakeyhtiö, 1956.

Caporael Linnda R., Ergotism: The Satan Loosed in Salem? Convulsive ergotism may have been a physiological basis for the Salem witchcraft crisis in 1692. *Science* Vol. 192 (2 April 1976).

Dell, Christopher, *Noituus, magia ja okkultismi, kuvitettu historia*, suom. Turkulainen, Riikka, (alkuteos *The Occult, Witchcraft and Magic*, 2016), Tammi, painettu Kiinassa Prosperous Printing, Shenzhen, 2020.

Eilola, Jari, *Rajapinnoilla – Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus – ja taikuustapauksissa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2003.

Ekman-Salokangas, Ulla: *Turun suomenkielinen sanomalehdistö 1880–1939*; teoksessa: *Sanomalehti ja maakunta, Tutkimuksia Turun sanomalehdistöstä ja Varsinais-Suomesta*, Oy Turun Sanomat, Kirjasitomo Reijonen Oy, Porvoo, 1979.

Hallikainen, Eeva: *Sfinksi ja muita arvoituksia – Tyko Sallisen vapaamuuraritriptyykin 'Totuus, veljeys, laupeus'*, teoksessa: *Hengen aarteet, Esoteerisuus Suomen taidemaailmassa 1890–1950*, toim. Kokkinene Nina; Nylund, Lotta, Signe ja Ane Gyllenbergin säätö, Parvs, 2020.

Harva, Uno, *Suomalainen muinaisusko* (WSOY, 1948), 3. uudistettu laitos, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2018.

Hastrup, Kirsten, *Island: Trollkarlar och hedendom*. Kirjassa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.

Ikola, Niilo: *Rättäkitti. Loimaalainen noitatarina*. Kirjassa Satakuntalainen Osakunta (toim.), *Satakunta, kotiseutututkimuksia II*, Tyrvään kirjapaino Oy, Vammala 1928.

Jensen-Eriksen, Niklas; Mainio, Aleks; Hänninen, Reetta: *Suomen suurin, Helsingin Sanomat 1889–2019*. Kirjailijat ja Kustannusosakeyhtiö Siltala, Livonia Print, Riika, 2019.

Kaartinen, Marjo; Leskelä-Kärki, Maarit: *Spiritualismi*, Kirjassa *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*, toim. Mahlamäki, Tiina; Kokkinen, Nina, Vastapaino, Tampere 2020.

Kaartinen, Marjo & Suomalaisen Kirjallisuuden seura: *Spiritistinen istunto*, Jelgava Printing House, Latvia 2020.

Kalela, Jorma: *Historian tutkimusprosessi, metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*, Oy Gaudeamus Ab, Keskuskirjapaino Oy, Helsinki, 1972.

Kallioinen, Mika; Ollitervo, Sakari; Tunturi, Janne: *Kui nootei? Viitteet, viittauskäytäntö ja lähdeluettelo Turun yliopiston humanistisen tiedekunnan historia-aineissa*. Turun yliopisto, Turku, 2015.

Katajala-Peltomaa, Sari; Toivo, Raisa Maria, *Noitavaimo ja neitsytäiti, Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*, Atena Kustannus Oy, Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu, 2009.

- Koskela, Yrjö; Punkeri, Elsa; Tölli, Valma: *Hätämaan tietäjä kansan kertomana*, Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva, Oulu, 1975.
- Kovács, Zoltán: *Die Hexen in Russland*. Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus 22 (1-2). Budapest 1973.
- Lamberg, Marko: *Noitaäiti, Malin Matsintyttären tarina*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2019.
- Lappalainen, Mirkka: *Pohjoisen noidat, Oikeus ja totuus 1660-luvun Ruotsissa ja Suomessa*, Otava, Helsinki, 2018.
- Levack, Brian B.: *The Witch-hunt in early modern Europe*. Longman: London-New York, 1987.
- Madar, Maia: *Estland I: varulvar och giftblandare*. Kirjassa Ankarloo-Henningsen (toim.) 1987.
- Marcotte, Jessica, The agnotology of abortion: A history of ignorance about women's knowledge of fertility control, *Outskirts*; Crawley Vol. 34, (May 2016): 1-20.
- Mills, C. Wright: *The Sociological Imagination*. Harmondsworth, Penguin Books, 1970.
- Nenonen, Marko; Kervinen, Timo: *Synnin palkka on kuolema: Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla*. Anne-Riitta Isohella (toim.) Otava, Helsinki, 1994.
- Nenonen, Marko: *Noitavainot Euroopassa – myytin synty*, Atena Kustannus Oy, Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu 2006.
- Nenonen, Marko: *Noitavainot Euroopassa – ihmisen pahuus*, Atena Kustannus Oy, Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu, 2006.
- Nenonen, Marko: *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä, 1992.
- Peura, Aleks; Like Kustannus Oy: *Jumalan Viholliset*, Otava Kirjapaino, Helsinki, 2018.

Pulkkinen, Risto: *Suomalainen kansanusko samaaneista saunatonnttuihin*, Gaudeamus Helsinki University Press, Tallinna 2014.

Sala, Esko: Porin kuoppakaupunki katosi vasta sata vuotta sitten, *Helsingin Sanomat*, 20.10.1993.

Siikala, Anna-Leena: *Suomalainen shamanismi*, Karisto Oy, Hämeenlinna, 1992.

Suomen lehdistön historia 4, Paikallislehdistön historia - Tommila, Päiviö (toim.), Kustannuskiila Oy, Kuopio, 1985.

Tahkokallio, Jaakko: *Pimeä aika, kymmenen myyttiä keskiajasta*, Gaudeamus Oy, Tallinna, 2019.

Uusitalo, Sinikka: *Turun sanomalehdistö sotavuosista 1970-luvulle*, teoksessa: *Sanomalehti ja maakunta, Tutkimuksia Turun sanomalehdistöstä ja Varsinais-Suomesta*, Oy Turun Sanomat, Kirjasitomo Reijonen Oy, Porvoo, 1979.

Vuorela, Toivo: *Paha silmä, suomalaisen perinteen valossa*, 2. uudistettu laitos (1960), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jelgava Printing House, Riika 2019.

Vuorio, Kaija: *Sanoma, lähettäjä, kulttuuri – Lehdistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos*, Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä, 2009.

Zguta, Russell: Witchcraft Trials in Seventeenth-Century Russia. *American Historical Review*. Vol. 82:5/1977.

Verkkójulkaisut

Raamattu, vuoden 1992 painos. (www.raamattu.fi)

Seppinen, Ilkka: Kivinen, Ilmari. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. (urn.fi/urn:ngn.fi:sks-kbg-001624) ISSN 1799-4349.